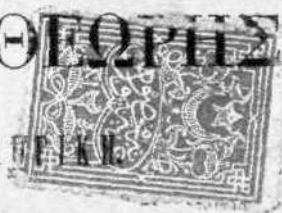

ΣΑΒΒΑΤΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

ΤΕΥΧΟΣ Α'. Ἀριθ. 51.

Σάββατον 25/7 Δεκεμβρίου 1878.

Τιμὴ 3 χαρτόγραφα.

Κωνσταντινούπολις, 24/6 Δεκεμβρίου.

ΥΠΟΥΡΓΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ.

Τὴν τετάρτην ἐγένετο σπουδαία ἐνταῦθα ὑπουργικὴ μεταβολή, ἀπολυθέντων τῶν καθιόντων αὐτῶν τοῦ μεγάλου βεζίρου Σαφφὲτ πασσᾶ καὶ τῶν πλείστων ὑπουργῶν καὶ σχηματισθέντος νέου ὑπουργείου ὑπὸ τὸν Χαϊρεδδίν πασσᾶν, ἀπαρτιζομένου ὡς ἐπομένως.

ΧΑ-Ι-ΡΕΔΑΙΝ πασσᾶς, μέγας βεζίρης.

ΑΧΜΕΤ-ΕΣΣΑΤ ἐφένδης Ἰριανῆ Ζαδὲς, σέιχου-λισλάμης.

ΓΑΖΗ-ΟΣΜΑΝ πασσᾶς, ὑπουργὸς τοῦ πολέμου.

ΧΑΤΖΗ-ΒΕΣΣΙΜ πασσᾶς, τῶν ναυτικῶν.

τοῦ πυροβολικοῦ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ πασσᾶς, τῶν ἐξωτερικῶν.

ΚΛΑΡΗ πασσᾶς, τῶν ἐσωτερικῶν.

ΣΑ-Ι-Α πασσᾶς, τῆς δικαιοσύνης.

ΑΛΗ πασσᾶς, πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τοῦ κράτους,

ΖΟΥΧΑΗ ἐφένδης, ὑπουργὸς τῶν οικονομικῶν.

ΑΖΕΒΛΕΤ πασσᾶς, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς γεωργίας.

ΧΑΔΖΗ-ΡΑΣΣΙΑ ἐφένδης, τοῦ ἐδικαφίου.

ΜΟΥΝΙΦ ἐφένδης, τῆς παιδείας.

ΣΑΒΒΑ πασσᾶς, τῶν δημοσίων ἔργων.

ΣΑ-Ι-Τ ἐφέντης, ὑφυπουργὸς ἐν τῇ μεγάλῃ βεζιρεία.

Ἐκτός τῶν νέων ὑπουργῶν ἐγένοντο καὶ ἄλλοι διορισμοί, ὧν οἱ σημαντικώτεροι εἰσιν ὁ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῆς Πύλης **Ι. ΦΑΤΙΑΔΟΥ** βέη ὡς γενικοῦ διοικητοῦ Κρήτης, ὁ τοῦ στρατηγοῦ **ΣΑΦΦΕΤ** πασσᾶ ὡς ὑπουργοῦ

τῆς ἀστυνομίας, ὁ τοῦ **ΡΙΖΑ** βέη ὡς νομάρχου πρωτευούσης.

Περὶ τῆς ὑπουργικῆς ταύτης μεταβολῆς ἀρρομέθω ἐκ τοῦ *Νεολόγου* τὰς ἐπομένας κρίσεις.

Ἡ ἀπὸ μῆνός ἤδη περιδομένη ὑπουργικὴ μεταβολὴ ἐπῆλθε τὴν τετάρτην, προχθέντος εἰς τὴν μεγάλην βεζιρείαν ἀντὶ τοῦ Σαφφὲτ πασσᾶ τοῦ τυνησιοῦ Χαϊρεδδίν πασσᾶ καὶ σὺν τούτῳ μεταβληθέντος παντὸς σχεδὸν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ ὑπουργείου. Ἡ δημοσία γνώμη ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ μικρὰν ἄχρι τοῦδε ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὰς ἐν Τουρκίᾳ ὑπουργικὰς ταύτας μεταβολὰς, θεωροῦσα αὐτὰς μᾶλλον ὡς ἀλλαγὴν προσώπων ἢ ὡς ἀλλαγὴν συστήματος. Ἐὰν τοιαύτην θεωρήσωμεν καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπουργικὴν μεταβολὴν, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι λυπηρὰ δύναται νὰ λογισθῇ ὑπὸ τῶν φίλων τῆς Τουρκίας ἡ ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀποχώρησις τοῦ Σαφφὲτ πασσᾶ, διακεκριμένου ἀληθῶς παρασχόντος εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίας κατὰ τὴν τετραχήμερον ταύτην ἐποχὴν, καθ' ἣν εἰς μυρίας ὑπεβλήθη δοκιμασίας ἡ διπλωματικὴ αὐτοῦ ἰκανότης. Ἐνθερμος ὀθωμανὸς πατριώτης, ἀλλὰ μετὰ τινος περιορισμοῦ τῆς φιλοπατρίας ἐν στενοτέρῳ κύκλῳ, οὐδύνους καὶ ἀγγίνους διπλωμάτης, ἀλλὰ μελητικὸς καὶ ἐφεκτικὸς ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ, ταχὺς εἰς τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν δεόντων γενέσθαι, ἀλλὰ βραδὺς περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ὁ Σαφφὲτ πασσᾶς εἶναι ὁ τελευταῖος ἴσως δὲ καὶ ὁ μάλιστα τελειοποιημένος τύπος τῆς σχολῆς τῶν Ἀλῆ καὶ τῶν Φουάτ, σχολῆς, ἣτις δύναται προσφυῶς νὰ ὀνομασθῇ ἡ στρατευομένη πολιτικὴ τῆς Τουρκίας. Τοιοῦτος ὢν ἡδυνήθη νὰ κρατήσῃ ἀρκούντως ὑψηλὰ ἀναλόγως πρὸς τὰς τελευταίας περιστάσεις, καθ' ἃς αὐτὴ ἡ τῆς Τουρκίας ὑπαρξίς ἐτίθετο ἐν ἀμφιβόλῳ, τὴν σημαίαν τῆς τουρκικῆς διπλωματίας καὶ ν' ἀντιπαθῇ πρὸς δεινὸς ἀντιπάλους, ὢν τὴν δεινότητα ἐδιπλασίασε ἢ

υπέροχος αὐτῶν θέσι. Ἐάν ἄρα καὶ ἡ τελευταία αὐτῆς ὑποὺν μεταβολῇ θεωρηθῆ ἀπλῶς ὡς ἀλλαγὴ προσώπων, εὐδαίς ὁ μὴ ὁμολογήσων ὅτι λυπηρὰ ὑπὸ πᾶσαν ἐποχὴν εἶναι διὰ τὴν Τουρκίαν ἢ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς κοινότητας ἀπουσία τοῦ Σαρφέτ πασσᾶ.

Ἀλλὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπουργικὴν μεταβολὴν θελομεν νὰ θεωρήσωμεν—εἶναι δὲ ἄλλως τε καιρὸς πλέον—ὡς ἀλλαγὴν συστήματος. Θελομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ὑπουργικὴ αὕτη μεταβολὴ προαγγέλλει ὅτι ἄλλοις ἔχει πλέον τὸ κράτος τῶν διπλωματικῶν ἀφῶν, τῶν ὅτων λαμπρῶν κατὰ τὸ φαίνόμενον, τοσοῦτο κατ' οὐσίαν βλαθερῶν, ὅτι ἔλειψε πλέον ἡ ἐποχὴ τῆς στρατευομένης πολιτικῆς, ὅτι τοὺς δεξιούς διπλωμάτας δέον ν' ἀντικαταστήσῃσι πολιτικοὶ ἄνδρες. Αἱ περιστάσεις ἄς ἄχρι τοῦδε διῆλθε τὸ ὀθωμανικὸν κράτος, καὶ ἡ τελικὴ αὐτῶν ἐκβασις ἀποδεικνύουσι τραυῶς, ὅτι δὲν ἄρκει πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ μόνη ἡ διπλωματικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ προσαιτείται, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἀπαιτεῖται κυρίως ἡ πολιτικὴ ἐνέργεια ἐκείνη, ἥτις ἐπιζητεῖ τοὺς θριαμβοὺς αὐτῆς ἐν τῇ συντάξει καὶ ὀργανώσει τοῦ κράτους, ἐν τῇ ἐπιζητήσει τῆς εὐημερίας τῶν λαῶν, ἐν τῇ ἱκανοποιήσει τῶν νομίμων αὐτῶν πόθων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ πρωθυπουργία ὁ Σαρφέτ πασσᾶς κατέπεδεν τοῦτο καὶ ἔταυε τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθοῦς πολιτικῆς ἐνεργείας διὰ τοῦ πρώτου ἡδὴ φορὰν ἐπιτευχθέντος μεταξὺ τῆς κυβερνήσεως καὶ ἐνὸς λαοῦ εἰρηνικοῦ συμβιβασμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν νομίμων αὐτοῦ εὐχῶν. Ὁ τὸν Σαρφέτ πασσᾶν διαδεχόμενος Χαϊρεδδὶν πασσᾶς θεωρεῖται ἀκριβῶς ὡς ἀντικῶν εἰς τὴν σχολὴν ταύτην, τὴν τῶν πρακτικῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν τῶν διπλωματικῶν. Ἐάν οὕτως ἔχη, εὐχόμεθα πλήρη καὶ τελείαν τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ εἰς τὰς συντακτικὰς καὶ ὀργανικὰς αὐτοῦ προσπάθειας. Μεταπειθεῖς οὐ πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου οὐδαμίαν, λέγεται, ἠθέλησε νὰ δεχθῆ ἐνέργειαν ὑπηρεσίαν πρὶν ἢ ἐκ τοῦ σύνεγγυς μελετήσῃ τὸν μηχανισμόν τῆς κυβερνήσεως καὶ ἴδῃ προσωπικῶν, δι' οὗ ἐκτελοῦνται αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς, προσωπικῶν, ὅπερ θεωρεῖ, ἐάν αἱ πληροφορίαι ἡμῶν ἦναι ἀκριβεῖς, ὡς τὸν κυριώτερον ἀκόπλον κατ' οὗ ἐναυγάσῃ ἄχρι τοῦδε πᾶσαι αἱ προσπάθειαι. Προσθετέον εἰς ταῦτα, ὅτι ὁ νέος πρωθυπουργὸς κέκτηται εὐρωπαϊκὴν παιδείαν καὶ ὑπόληψιν καὶ ὅτι πολιτικὰ τινὰ φυλλάδια αὐτοῦ ἔτυχον ἄλλοτε ἱκανῆς ἐπιδοκιμασίας. Ἐκ πάντων τούτων ἐλπίζομεν ὅτι ἡ τελευταία αὕτη ὑπουργικὴ μεταβολὴ θὰ ἐγκαινίση νέον σύστημα πολιτικῆς ἐνεργείας.

Τὸ προσωπικὸν τοῦ ὑπὸ τὸν Χαϊρεδδὶν πασσᾶν νέου ὑπουργείου σύγκειται ἐκ προσώπων γνωστῶν ἡδὴ καὶ δεδοκιμασμένων. Τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ νέου ὑπουργείου βλέπει ἀνωτέρω ὁ ἀναγνώστης. Ἐκ τῶν μελῶν τούτων δύο εἰσὶ Χριστιανοί, ὁ Ἀλέξανδρος Καραθεωδωρῆ πασσᾶς, ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, καὶ ὁ Σάββα πασσᾶς, ὑπουργὸς τῶν δημοσίων ἔργων. Παρατηρητέον ἐπὶ τούτου ὅτι ἄχρι τοῦδε τὰ μόνον ὑπουργεῖα τὰ ἄχρι τοῦδε δοθέντα εἰς Χριστιανούς ἦσαν τὸ τῶν δημοσίων ἔργων καὶ τὸ τοῦ ἐμπορίου, πρῶτην δὲ φορὰν ἀνατίθεται εἰς Χριστιανὸν τὸ σπουδαιότατον ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν.

Περὶ τῆς πολιτικῆς, ἣν τὸ νέον ὑπουργεῖον προτίθεται νὰ τηρήσῃ κατὰ τὰ διάφορα ἐκκενρῆ ζήτήματα, οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῆ μετὰ θετικότητος καὶ τούτου ἕνεκα ἀπέχομεν πάσης κρίσεως βασιζομένης ἐπὶ διαδόσεων μᾶλλον ἢ ἤττον ἀπιθάνων. Τοῦτο μόνον δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι ὡς ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς μεταβολῆς θὰ ἐπέλθῃ φυσικῶς διαλείμματα εἰς τὴν πρὸς λύσιν τῶν ζητημάτων τούτων διπλωματικὴν ἐνέργειαν.

Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ ΕΝ Τῇ ΠΛΑΣΤΙΚῇ ΤΕΧΝῇ.

Ποῖον τῶν δύο συναισθημάτων τῆς ψυχῆς, ἡ ἀγάπη ἢ τὸ πάθος (ἄλγος) εἶναι τὸ ἰσχυρότερον, τοῦτο δύναται τις νὰ διακριθῆ. Οὐδὲν ἕτερον συναίσθημα συγκρίνεται πρὸς τὰ δύο ταῦτα κατὰ τὴν ἰσχύν τῆς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς κινήσεως καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου κυριαρχίας. Ἀμφότερα ὅμως ταῦτα ἀγωνίζονται πρὸς ἀλλήλα ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας· μὴ παραχωροῦντα δὲ ἀλλήλοις τὴν ἐπικράτησιν ταύτην ἀποκλειστικῶς, συνδέονται ἀμφοτέρωθεν στενωῶς καὶ ἀχωρίστως. Τὴν ἀγάπην καὶ τὸ πάθος δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ὅλως κεχωρισμένα. Ἐν τῷ ψυχικῷ ἡμῶν βίῳ εἶναι συνδεδεμένα πρὸς ἀλλήλα.

Ἔργον τῆς τέχνης ὑπάρχει οὕτω πως νὰ παριστᾷ τὸν ποικίλον κόσμον τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν γεγονότων, ὥστε ταῦτα νὰ ἀπορρέωσιν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ πνευματικοῦ καὶ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου. Ἰστέ κεκαθαρωμένα παντὸς τυχαίου ἐξέχρονται τὰ ἀντικείμενα τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἐκ τοῦ ἐσωκόσμου τοῦ ἀνθρώπου καὶ παρίστανται εἰς τὸ ὅμμα τοῦ παρατηρητοῦ ἐν τῇ καθαρᾷ αὐτῶν ἀληθείᾳ. Διότι ἡ τέχνη δὲν παριστᾷ ἡμῖν πεπλασμένον τινὰ κόσμον, ἀλλὰ τὴν οὐσιώδη ἀλήθειαν, τὴν θεμελιωμένην ἐν

τῇ ἐξωτερικῇ πραγματικότητι καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἐννοιῶν καὶ συναισθημάτων αὐτοῦ τὴν ἡχὴν αὐτῆς καὶ τὸ ἀντίτυπον εὐρίσκουσιν. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος μεταφέρει ἑαυτὸν, τὰς ἐννοίας καὶ τὰ συναίσθημα αὐτοῦ ἐπὶ πάντων, ἐπειδὴ προηγουμένως τὰ πάντα ἐδέχθη ἐν ἑαυτῷ καὶ ἑαυτὸν εὔρεν ἐν πᾶσιν. Διὰ τοῦτο πᾶσα τέχνη ἔχει ὑποκειμενικόν τινα χαρακτήρα. Μεταξὺ ὅμως τῶν κινήσεων τοῦ ψυχικοῦ βίου οὐδαμίαν, ὡς ἡ ἀγάπη καὶ τὸ ἄλγος ἐξισοῦται πρὸς αὐτὰς κατὰ τὸ βάθος καὶ τὴν ἰσχύν. Κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν παραστάσιν ἴσως ἀμφοτέραι ἰσορροποῦσιν· ἡ ἀγάπη ἔχει τι τὸ ἐσωτερικώτερον καὶ πνευματικώτερον καὶ ἀποσύρεται ἐπὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφάνσεως, ἐνῶ ἀπενάντιας τὸ ἄλγος φανεροῦται ἐν τῇ ἐξωτερικῇ κινήσει καὶ ἐκδηλώσει. Ἰσως δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου προσεγγίζει μᾶλλον ἡ ἀγάπη, εἰς δὲ τὴν τέχνην τῆς πλαστικῆς παραστάσεως τὸ πάθος, καίτοι οὐδὲν ἄνευ τοῦ ἐτέρου ὑπάρχει. Ἐκεῖ μὲν ὑπάρχει ἡ παθητικὴ ἀγάπη, τὴν ὅποιαν εὐχαρίστως ὑμνεῖ ἡ ποίησις, ἐνταῦθα δὲ τὸ πλήρες ἀγάπης πάθος, τὸ ὅποιον παρίστησι γηθοσύνης ἢ γλυφῆς τοῦ γλύπτου ἢ ἡ γραφῆς τοῦ ζωγράφου. Ἐν τοῖς λόγοις οὐδὲν συγκινεῖ ἡμᾶς πλέον τῆς ἀγάπης, ἐν τῇ πλαστικῇ παραστάσει οὐδὲν πλέον τοῦ πάθους. Περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ πάθους ἐν τῇ πλαστικῇ τέχνῃ ἔσται ἡμῖν ἐνταῦθα ὁ λόγος.

Προνόμιον σημαντικὸν τῆς τέχνης ὑπάρχει ὅτι αὐτὴ διατελεῖ ἐν ἐγγυτάτῃ φιλικῇ μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ αἰώνιος θεία ἀλήθεια καὶ ἠθικὴ τελειότης, τῆς ὁποίας ἄγγελος εἶναι ἡ θρησκεία, ἐν συνδέσμῳ διατελεῖ μετὰ τοῦ καλοῦ, ἀγαπητῆ τοῦ ὁποίου θεράπεινα εἶναι ἡ τέχνη. Καὶ πάλιν ἡ τέχνη αἰσθάνεται ἐαυτὴν ἐσωτερικῶς ἐλκυομένην ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν ἐκείνων καὶ ὑπεργείων ἰδανικῶν, τὰ ὅποια ἡ θρησκεία ἀπεκάλυψε τοῖς ἀνθρώποις καὶ παρέστησεν αὐτοῖς ὡς τὸ τέραμα, πρὸς ὃ πρέπει νὰ τείνωσιν. Οὐ μόνον ἱστορικῶς βλέπομεν τὴν θρησκείαν καὶ τὴν τέχνην ἐν συνδέσμῳ πρὸς ἀλλήλας, ἀλλ' ὁ δεσμὸς οὗτος εἶναι καὶ ἐσωτερικὸς, θεμελιωμένος ἐπὶ τῆς φύσεως ἀμφοτέρων· καὶ ἐφόσον αὐταὶ ὑπάρχουσιν ἐπὶ τῆς γῆς—ὅπερ ἐστὶ μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος—θέλουσιν ἐπιζητεῖ ἀλλήλας. Ἡ θρησκεία θέλει ἐπιζητεῖ πάντοτε τὴν τέχνην· ἤθελε λησιμονῆσαι ἑαυτήν, ἐὰν ἐπελάνθανετο τῆς φίλης αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ἡ τέχνη οὐδέποτε ἐπιλησθήσεται τῆς θρησκείας. Συνήθως ἐκεῖναι αἱ φιλικαὶ εἶναι αἱ ἰσχυρότεροι καὶ ἀσφαλέστεροι, αἰτι-

νες ὅπισθεν αὐτῶν ἔχουσι ἡ ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας εἶναι καὶ ἱστορία τῆς τέχνης. Ὅσοι ὁ χριστιανισμὸς ἵσταται ὑπεράνω τῶν θρησκείων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τοσοῦτω καὶ τὸ ἰδανικὸν τῆς χριστιανικῆς τέχνης ὑπεράνω τοῦ τῆς ἀρχαίας. Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῆς παραστάσεως τοῦ πάθους· καὶ τοῦτο διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐποιήσατο σημαντικὴν πρόδον. Ἡ διαφορὰ τῆς παραστάσεως τοῦ πάθους ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ χριστιανικῇ τέχνῃ εἶναι καὶ τὸ θέμα τῆς παρουσίας ὀμιλίας.

Ἐξετάζοντες τὰς παραστάσεις τῶν ἰδανικῶν τῶν θεῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ, ἐμβλέπομεν ὅτι ἅπαντα αὐταὶ αἱ μορφαὶ φέρουσι τὸν χαρακτήρα τῆς ἡρέμου ἀποκλειστικότητος καὶ χαριέσεως ἀσφαλείας. Ὁ χαρακτήρ οὗτος κινεῖ ἡμᾶς μετὰ τινος ψυχρότητος καὶ ἀδιαφορίας, μέχρις οὗ θερμανθῶμέν πως καὶ διὰ τοῦ αἰσθηματος καὶ τῆς διανοίας εἰσέλθωμεν εἰς ἐσωτερικὴν κοινωνίαν μετὰ τῶν μορφῶν τούτων τῶν μεστῶν ὕψους. Ἀκολουθῶς ἀποβλέπομεν πρὸς αὐτὰς ὡς πρὸς ἰδανικὰς εἰκόνας ἀνθρωπίνης τινὸς ὑπάρξεως, ἀρ' ἢς ἀπαλείφεται πᾶν τυχαῖον, εὐτελεῖς καὶ ἐναντίον καὶ ἥτις ἐξυψοῦται εἰς ὑπαρξίν ἑαυτὴν ἱκανοποιούσαν, πλήρη δὲ μακαρίας εἰρήνης καὶ χάριτος. Ἀληθῶς τὸ ἐν ταῖς μορφαῖς ταύταις ὁρώμενον δὲν εἶναι ἡ θεότης, εἶναι μόνον ὁ τελειὸς ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τοῦ ὁποίου πᾶσα ἀσθένεια καὶ διαμάχη φαίνεται ἀφρημένη, καὶ τοῦ ὁποίου αἱ δύο πλευραὶ, τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ἀποτελοῦσι τελείον τι ὅλον, ἐνῶ τὸ πνεῦμα εἰσδύει ὅλως ἐν τῷ σώματι καὶ ἐν τῇ αἰσθητικῇ ταύτῃ ὑπάρξει δὲν αἰσθάνεται ἀντίθεσιν τινὰ ἢ διατάραξιν, ἀλλὰ τὴν ἀνάλογον αὐτῷ ἐμφάνισιν καὶ παραστάσιν. Καὶ ὅμως νοήμονες παρατηρηταὶ ἐν ταῖς παραστάσει ταύταις ἱκανοποιουμένης ὑπάρξεως εὔρον μόνον ἑλαφρόν τι σημεῖον ὀλίψεως, ἥτις ὡς ἐλεγειακὴ τις πνοὴ ἐπικαθῆται τῆς ἰδανικῆς ὀψεως. Νομίζει τις ὅτι ἀναγινώσκει εἰς τοὺς χαρακτήρας τούτους τὴν προωρισμένην αὐτοῖς τύχην. Διότι μετ' οὗτο ὕψους καὶ ἀν νοηθῶσι δὲν εἶναι ὅμως τὸ ὕψιστον. Ὑπὲρ αὐτοὺς κέττι ὁ ὑψηλότερος νόμος τῆς ἀνάγκης, καὶ αὐτοὶ ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι ὑπόκεινται τῇ εἰμαρμένῃ. Βεβαίως εἶναι οἱ ἀθάνατοι· ἀλλ' ἡ ἀθανασία αὐτῶν εἶναι ἀπλῶς μία διαρκὴς ὑπαρξις· εἶναι οἱ μάκαρες, ἀλλ' ἡ μακαριότης αὐτῶν εἶναι μόνον ἡ ἐνωσις τοῦ πνεύματος μετὰ τῆς αἰσθητικῆς καὶ σωματικῆς ὑπάρξεως. Τοῦτο δὲν εἶναι ἡ ὑψίστη βαθμὶς τοῦ πνεύματος, διὰ τοῦτο οὐδὲ ἡ ἀληθῶς αἰώνιος ζωὴ. Τοῦτο ἐπὶ τῆς παραστάσεως αὐτῶν ταύτης ἐπιβάλλει τὸν χαρακτήρα τῆς λύπης.

Ἡ διάστασις τῆς ζωῆς, ἣτις ἐν τῷ κόσμῳ τῶν θεῶν δὲν κατενίκηθη μὲν πάντως, προσεδέθη ὅμως εἰς ἀρμονικὴν τινα ὑπαρξίν, ἐκφραίνεται παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐν τῷ θανάτῳ· διότι ὁ θάνατος εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τῆς βαθείας ἀντιθέσεως, ἣτις διήκει δι' ὅλου τοῦ βίου καὶ ἐξικνεῖται μέχρι τῶν κατωτάτων αὐτοῦ βάσεων. Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἄγνοε τὴν ἀληθῆ κατανίκησιν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης καὶ τὴν εἰρήνην τῆς καταλλαγῆς. Οὕτω περικαλύπτεται τὸ βάθος αὐτῆς καὶ δὲν ὁμολογεῖται ἡ διάστασις τῆς ζωῆς. Ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ διατριβῇ· Πῶς οἱ ἀρχαῖοι παρέστησαν τὸν θάνατον ἐξυμνεῖ ὁ Λέσαιγγ τὴν ἀρχαίαν τέχνην, ὅτι αὐτὴ ὡς σύμβολον τοῦ θανάτου δὲν ἐξελεξε τὴν ἄχαριν καὶ δυσειδῆ σκιά, ἀλλὰ τὸν ἀδελφὸν τοῦ ὕπνου, τὸν καλὸν νεανίαν, ὅστις μόλις θλιβόμενος ἀνατρέπει τὴν δῆρα αὐτοῦ καὶ σβένυσσιν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ θνήσκοντος, ὡς σημῆον ὅτι ἡ ζωὴ ἀφηρητά. Ὁ θάνατος δὲν πρέπει νὰ ἦναι φοβερός, ἀλλὰ νὰ ἐμφανίζεται ὡς χαρποῖός τις ἄγγελος. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ κατανοεῖται ἐν τῇ αἰωνίᾳ αὐτῆς σημασίᾳ, ἐπὶ τοσοῦτο ὁ θάνατος πρέπει νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἡ λυπηροτάτη ἀντίθεσις. Ὁ Λέσαιγγ ἔχει ἴσως δίκαιον λέγων, ὅτι πρῶτος ὁ χριστιανισμὸς παρέστη τὸν θάνατον ὡς τὸν καρπὸν καὶ τὸ ὄφινον τῆς ἀμαρτίας καὶ διὰ τοῦτο ἐπαυξάνει τὸν πρὸ τοῦ θανάτου τρόμον—ἀλλὰ τοῦτο ποιεῖ μόνον ὅπως ἀπέναντι μὲν τοῦ τρόμου ἀντιτάξῃ τὴν νικηφόρον παρηγορίαν, ἀπέναντι δὲ τῆς διαστάσεως τῆς ζωῆς τὴν καταλλαγῆν. Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη παρέστη τὸν θάνατον ὑπὸ τὴν χαρίεσσαν εἰκόνα τοῦ ὕπνου. Ἀλλ' εἶναι ἀρετὴ διαφορά ἐὰν αὕτη παρέχῃ αὐτῷ τὴν εἰκόνα ταύτην καὶ ἐὰν ὁ Ἰησοῦς ὀνομάξῃ αὐτὸν ὕπνον. Ὁ Ἰησοῦς ὀνομάζει τὸν θάνατον οὕτως ἐπειδὴ γινώσκει καὶ διδάσκει ἐγερσίν τινα πρὸς ὑψηλοτέραν ζωὴν μετὰ θάνατον. Ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ὁ χαρακτηρισμὸς ἐκεῖνος εἶναι ἀποκάλυψις τῆς φύσεως τοῦ θανάτου· ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἡ παράστασις ἐκεῖνης εἶναι συγκαλύψις αὐτῆς. Αὕτη, ὅπως λέγει ὁ Λενὸν, ἐλαύνει ἡμᾶς ἡρέμα παρὰ τὴν θλίψιν, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ παρηγορήσῃ αὐτήν.

Ἀλλὰ σπουδαιότερον δύναται τις νὰ μεμψῆ τὴν τέχνην διὰ τὴν παράστασιν τοῦ θνήσκοντος καὶ τοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἄλλου. Φαίνεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ τέχνη παρέδραμε τὸ θέμα τοῦτο. Ἀληθῶς εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ πολλὰς παραστάσεις τοῦ ἀγῶνος καὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἀγωνιζομένου, ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον ἐν ταῦθα δὲν εἶναι ὁ θάνατος καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἄλλος, ἀλλ' ὁ ἀγὼν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνώπιον τῆς ἐντυπώ-

σεως, ἣν προξενοῦσιν ἡμῖν οἱ ἀγωνιζόμενοι, ὑποχωρεῖ ὁ ἀγὼν τῶν θνησκόντων· ἐνόστο δὲ συμβαίνει τοῦτο σκοπίμως. Εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἀνῆκουσιν οἱ οὕτω λεγόμενοι Αἰγινῆται, δύο συστήματα ἀετωμάτων τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ἅτινα εὐρεθέντα τῷ 1811, κοσμοῦσι νῦν τὴν γλυπτοθήκην τοῦ Μονάχου. Ἐν ταῦθα παρίστανται σκηναὶ ἀγῶνων ἐκ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου. Αἱ εἰκόνες δεικνύουσιν ὑψηλὴν τελειότητα, μεγάλην ἐλευθερίαν, ζωηρότητα καὶ φυσικότητα· ἀλλ' ἐν παραδόξῳ πρὸς ταῦτα ἀντιθέσει ἴσταται ἐν ἅπασιν τοῖς θνήσκουσιν ἡ ζωὴν ἡ μειδιῶσα ἔκφρασις τοῦ προσώπου. Περὶ τοῦ παραδόξου τούτου φαινομένου πολὺς ἐγένετο λόγος· τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἀποδώσῃ τις εἰς τεχνικὴν ἀνεπιτηδεύτητα· διότι ὁ τεχνίτης ἐν ἀπάσῃσι ταῖς λοιπαῖς σωματικαῖς μορφαῖς δεικνύει μεγάλην τέχνην. Ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου εἶναι προδήλως σκόπιμος. Ἐν τῇ παραστάσει ταύτῃ ὑπάρχει τι τὸ ἀνελεύθερον, τὸ δοῦλον. Ἀναμφιβόλως δὲ στηρίζεται ἐπὶ ἀρχαιοτέρου τινὸς κατὰ παράδοσιν τύπου, ὑπὸ τοῦ ὁποῦ ἀπηλλάγησαν μὲν ἤδη ἐν τῇ μορφῷσει τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ σώματος, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐν τῇ ἔκφρασι τοῦ προσώπου. Ὁ κατὰ παράδοσιν οὗτος τύπος ἰσχυρότατα ἐκπροσωπεῖται ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀθηνᾶς, ἣτις ἴσταμένη ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ συστήματος τῶν ἀετωμάτων διαχωρίζει τὰς δύο σειρὰς τῶν ἀγωνιζομένων. Τί σημαίνει λοιπὸν τὸ μειδιῶμα τοῦτο; Ἐν διαφόροις τῆς Ἑλλάδος μέρεσιν εὗρον ἀρχαίας ὁρθῶς ἰσταμένας ἀνδρῆσιν μορφαῖς, ἰδίως ἀπεικονίσματα τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν αὐτοῖς ἡ ἐξωτερικὴ τέχνη εἶναι ἐξαισία, ἀλλὰ τὸ ἀνελεύθερον καὶ οἱ προσαρπῆς αὐτῶν βραχίονες ὑπομιμνήσκουσιν ὅλους τὴν μέθοδον τῶν αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων. Ἡ ἐξεζητημένη ἡρέμια τῆς στάσεως ἀποδίδει εἰς τὴν εἰκόνα τὸν χαρακτήρα τῆς θείας ὑπερυψώσεως ὑπὲρ τὴν μεταλλαγῆν ἀνθρωπίνων ἀγῶνων καὶ παθῶν, καὶ τὸ μειδιῶν πρόσωπον «ἀναπαρίσθησι τοὺς μάκαρας, καθ' Ὀμηρον, θεοὺς, τοὺς παντὸς ἄλλου ἀπηλλαγμένους καὶ ζῶντας». Ἡ ἔκφρασις αὕτη ἐπὶ μακρότερον ἔτι διειρηθή ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ὅτε ἤδη αὕτη εἰς μέζονας προήλασεν ἐλευθερίας. Εἶναι συμβολικὴ ἔκφρασις ἐννοίας τινὸς, ἣτις καὶ τοῖς Αἰγινῆταις παρέσχε τὸν ἰδιόζοντα αὐτοῖς χαρακτήρα. Τὸ μειδιῶμα αὐτῆς συγκαλύπτει τὸ πάθος τοῦ θανάτου.

*) Ἰδε Overbeck, *Geschichte der griechischen Plastik I*, 94, 95)

Ἡ ἀρχαία τέχνη παρέχει ἡμῖν ὀλίγας παραστάσεις τοῦ ἄλλου καὶ τοῦ πάθους. Δύο ὅμως ἐξικνύονται μέχρις ἡμῶν τῆς ὑψίστης δόξης καὶ σημασίας ἀπολαύουσαι. Εἶναι αἱ εἰκόνες τῆς Νιόβης καὶ τοῦ Λαοκόοντος. (Ἐπεταί συνέχεια).

ΠΕΡΙ ΓΑΜΟΥ.

(Συνέχεια ἴδε ἀριθ. 50).

Οἱ Ῥωμαῖοι οὐ μόνον διαφόρους ἔθνηκαν νόμους ἐξασφαλίζοντας τὴν ὑγεινὴν τῶν γάμων συνάφειαν, ἀλλ' ὤρισαν καὶ κήνσορας, ἣτοι ἐπιτηρητὰς, ἵνα ἐπιτηρῶσι τὴν ἀκριθεῖ καὶ αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ὡς καὶ νὰ παιδεύουσι τοὺς μὴ νομπευμένους, ἂν μάλιστα ἡ δημοκρατία εἶχεν ἀνάγκην τέκνων, ὡς ἐκ τῶν πολέμων. Ἐπὶ Αὐγούστου, ὅτε ἡ ἀσωτεία κατακυριεύσασα τοὺς πάντας, ἠνάγκαζε τὰ πλήθη νὰ προτιμῶσι τὴν ἀγαμίαν, ἐτέθη νόμος, δι' οὗ διάφορα προνόμια καὶ δικαιώματα ἐχορηγοῦντο τοῖς ἐγγάμοις, καὶ ἰδίως τοῖς τεκνοποιοῦσι· διὰ τῶν νόμων τούτων ὁ νομοθέτης σκοπὸν εἶχε τὴν ὑγιᾶ τέκνων, δι' ὃ καὶ ἐτιμῶρει αὐστηρῶς τὸν νομπευόμενον εἰς ἡλικίαν προθετηκῆσαν ὡς ἀνίκανον πλέον πρὸς εὐτεχνίαν. Ὁ Τιβέριος δὲν ἐσυγγῶρει τὸν γάμον εἰς ἄνδρα ἡλικίας ἐξήκοντα ἐτῶν καὶ εἰς γυναῖκα πεντηκοντούτιδα, ἡ δὲ τιμωρία ἦν ἡ αὐτὴ, ἣτις ἐπεβάλλετο τοῖς ἀγάμοις, ἀλλ' ὁ Κλαύδιος κατήργησε τὸν νόμον τοῦτον.

Ὁ καθ' ἡμᾶς πολιτισμὸς ἔθνηκεν ὡσαύτως ὅρους τινας ὑγεινῆς ἐπὶ τοῦ γάμου, ἀλλὰ περιορίσθη εἰς μόνον δύο τινὰ, εἰς τὸν προδιορισμὸν τῆς ἡλικίας πρὸς γάμον, καὶ εἰς τὸ ἐπιβλαβὲς τῆς τῶν συγγενῶν συζυγίας, καὶ τοῦτο, ελλαθόμενος τὴν τοῦ ἀτόμου ἐλευθερίαν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου εἶναι νὰ ἦναι σεβαστὴ, καὶ ἰδίως εἰς πράξιν ἀφορῶσαν ὅλους τὴν ἀτομικὴν ἀρέσκειαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οὐχ ἤττον ἀρεῖλομεν οὐ μόνον νὰ φωτίζωμεν τοὺς προπεργόμενους εἰς γάμον πρὸς τὸ συμφέρον αὐτῶν τε ἀτομικῶς, καὶ τῆς γενεᾶς εἰς ἣν μέλλουσι νὰ δώσωσι ζωὴν καὶ ὑπαρξίν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβάλλωμεν αὐτοῖς τοῦτο ὡς ἐνδιαφέρον ἐν γένει τὴν ἀνθρωπότητα.

Πρὸς νότον τῆς πολιτείας τοῦ Ὀχι καὶ τῆς Ἰνδιανῆς ἐν Ἀμερικῇ, κεῖται ἡ ὠραία καὶ εὐρεῖα χώρα τῆς Κεντυκῆς, ἣς οἱ κάτοικοι διακρίνονται οὐ μόνον ἐπὶ πολιτισμῷ καὶ φιλοξενίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ εὐεξίᾳ καὶ βίωμῃ. Οἱ νομοθέται τῆς χώρας ταύτης ἔθνηκαν νόμους λίαν αὐστηροὺς κατὰ τὴν παραβία-

ζόντων τὰς ὑγεινὰς διατάξεις καὶ ἐρχομένων εἰς γάμους, ἐξ ὧν ἠδύνατο νὰ προκύβῃ γενεὰ νοσηρὰ καὶ καχεκτικὴ.

Παρ' ἐμοὶ κριτῆ, ἀσπάζομαι τὴν νομοθεσίαν ταύτην, διότι, ἐν τῇ λογικότητι καὶ τῷ συμφέροντι τοῦ ἀνθρώπου, τὸ προλαμβάνειν τὸ κακὸν (ἔστω καὶ τῇ θυσίᾳ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἐκάστου) ἐστὶ πολλῷ ἀνυσιμώτερον τοῦ μεταμελεῖσθαι ὑστερον ἀνοφελῶς.

Ἄλλ' οὐδὲν τὸ καινὸν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ τῆς Κεντυκῆς, οὐδὲν τὸ θαυμαστὸν ἰδίως παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλησιν, οἵτινες δυστυχῶς παρεμελοῦντες τὰ τῶν ἀθανάτων προγόνων ἡμῶν, ὡς πολλάκις εἶπον, τρέχοντες ζητοῦντες τὸν πολιτισμὸν ἐνθα οὐκ εἶδε, ἐν τῇ λύσει, καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀντίποδας. Βρίθει ἡ ἀρχαιότης τοιούτων νομοθετημάτων καὶ παραγγελμάτων κατὰ τῶν προσηκουόντων καὶ λυμαινομένων τὴν τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ ἀνδρὸς φυσικὴν ἀρμονίαν.

Ὁ σοφὸς τοῦ Μομπειλιῆ καθηγητῆς τῆς ὑγεινῆς κ. Φοσσαγκρίθ, πραγματευόμενος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐν τινι συγγράμματι αὐτοῦ, μέμμεται τὸν Πυθαγόραν ὅστις πρὸ τριῶν καὶ εἰκοσιν αἰῶνων κατεδίκαζεν αὐστηρῶς ἐκείνους, οἵτινες περὶ μὲν τῶν ζώων αὐτῶν πᾶσαν καταβάλλουσι φροντίδα καὶ ἐρευνᾶν περὶ τῶν μέσων τῶν φυσικῶν δι' ὧν δύνανται νὰ ἐχῶσι γενεὰν καλλιτέραν καὶ εὐρωστοτέραν, περὶ δὲ τῶν τέκνων τῶν οὐδόλως ἐπιμελοῦνται· «ἡ καταδικη αὕτη, λέγει ὁ κ. Φοσσαγκρίθ, ἴσως ἦτο καταλλοιότερα σήμερον μᾶλλον ἢ τότε, ἴσως ἦτο ἀναγκαιότερα ἐν Παρισίοις μᾶλλον ἢ ἐν Σάμῳ, ἀλλ' εἴμεθα κοινωνία καὶ οὐδόλως ποίμνια, καὶ ὁ νόμος ἀρεῖλει νὰ σεβασθῇ τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν».

Καὶ ὅμως, ἂν ὁ περὶ τοὺς γάμους νόμος οὗτος διετηρεῖτο ἐν ἀπάσῃ αὐτοῦ τῇ αὐστηρότητι καὶ κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, δὲν ἦθελεν ὁ αὐτὸς κ. Φοσσαγκρίθ ἐλεεινολογεῖ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος τὴν ἀνθρωπότητα, ὅτι ἐξηθένησε καὶ ἐξασθενεῖ ὁσημέραι, καὶ ὅτι τὸ ἀνάστημα τῶν ἀνθρώπων ἐβραχύνθη, ὅτι οἱ μὲν ἐχαλαρώθησαν, ὅτι τὸ νευρικὸν σύστημα ἐλεπτύνθη, ὅτι ὁ ὀργανισμὸς ἐν γένει ἐξέπεσε τῆς πρώτης αὐτοῦ βίωμης καὶ εὐεξίας· δὲν ἦθελεν ἐπικαλεῖσθαι τὴν φροντίδα καὶ ἀρωγὴν τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ὑπὲρ τοῦ φυσικοῦ μέλλοντος τῶν ὁμογενῶν καὶ συμπατριωτῶν αὐτοῦ κινδυνουόντων ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν φυσικῶν παραδρομῶν καὶ τῆς ἱεροκρατίας νὰ καταπέσωσι εἰς τὴν βαθεία τῶν γεγηρακότων καὶ ἐξαντληθέντων ἐθνῶν.

Ὅσον δὲ διὰ τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν, νομίζω ὅτι ὁ τῆς Ῥώμης ὁπαδὸς συγγραφεὺς οὗτος, λίαν ἀτό-

πως καὶ ἐν οὐ θέοντι προάγεται εἰς ὑπεράσπισιν αὐ-
τῆς. Πῶς! Τιμωροῦντες τὸν κλέπτην δὲν παραβιά-
ζομεν τάχα τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ; Καὶ ἂν
τὸν κλέπτην τιμωρῶμεν, τὸν ὑπεξαίρουντα ὅσα καὶ
πάλιν θυνάμεθα ν' ἀνακτήσωμεν, πόσω μᾶλλον ὀφεί-
λει ὁ νόμος νὰ τιμωρῆ τὸν παραίτιον τῆς καταστρο-
φῆς τῆς οἰκογενείας, τῆς γενεᾶς αὐτοῦ, τῆς ἀνθρω-
πότητος, διὰ τῆς ἀπωλείας τοῦ καλλίστου δωρήματος
τῶν θεῶν, τῆς υἰετίας; — «υἰετία δωρήμα καλλίστων
θεῶν» — πόσω μᾶλλον καταδικαστέος ἐστὶν ὁ καταδι-
κάζων ἀσπλάγγως τὰ τέκνα αὐτοῦ διὰ τῆς ἀπρο-
νοησίας καὶ ἀμελείας του εἰς βίον ἀβίωτον, εἰς ὑπαρ-
ξιν, ἥς ἀχώριστοι σύντροφοι ἐσονται ἢ ὀδύνη καὶ ὁ
στεναγμός;

Εἶπομεν ὅτι ὁ νεώτερος πολιτισμὸς ἀρῆκεν ἐλεύ-
θερον τὸν γάμον, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς προφυλάξεως
ἔλαβεν ὑπ' ὄφιν θερμοθεσίας δύο μόνους ὄρους· τὸν
τῆς ἡλικίας καὶ τὸν τῆς συγγενείας. Ἡμεῖς ἀπὸ περὶ
αὐτῶν εἶπομεν τὰ δέοντα, θέλομεν ὑποδείξει καὶ τοὺς
φυσικοὺς τύπους ἐκείνους, ὧν ἡ ἔνωσις ἐξασφαλίζει
ὅσον ὁδὸν τε οὐ μόνον καὶ αὐτῶν τῶν εἰς γάμου κοι-
νωνίαν συνεργουμένων τὴν εὐτυχίαν, ἀλλὰ καὶ τῶν
τέκνων των τὴν υἰετίαν, καὶ βίωσιν, καὶ τῆς φυλῆς
αὐτῶν τὴν εὐεξίαν καὶ ἀνδρείαν.

* Ἄν καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἡλικίας τῆς
καταλληλοτέρας εἰς γάμον δι' ἀμφοτέρω τὰ φύλα
ἀναδράμωμεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα (ἐννοῶ τὴν ἑλλη-
νικὴν), θέλομεν εὑρεῖν τὸν τὴν ἡλικίαν ὀρίζοντα νόμον
μᾶλλον πλησιάζοντα τὰς φυτικὰς καὶ κατὰ συνέ-
πειαν ἀληθεῖσι τοῦ διοργανισμοῦ ἡμῶν ἀπαιτήσεσιν,
ἢ εἰς τὰς νέας θερμοθεσίας. — Εἶπον δὲ ἑλληνικὴν, ἵνα
μὴ συγχύσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν τῶν Ἑβραίων, ὀρι-
ζόντων, ὡς γνωστὸν, τὸ μὲν ἄρβεν ἱκανὸν νὰ ἔλθῃ
εἰς νόμιμον γάμον ἐν ἡλικίᾳ 13! ἐτῶν τὸ δὲ θῆλυ
εἰς 12! πρᾶγμα ὀλέθριον, καὶ ἂν λάβωμεν ἔτι ὑπ'
ὄφιν καὶ τὴν πρόωρον ἀνάπτυξιν τῶν νέων ὑπὸ τὴν
ἐπιρροὴν τοῦ θερμοῦ κλίματος. — Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ
κλίμα ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως, ἀλλ' οὐχὶ ὅσον
ὑποθέτομεν. Ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄφιν μᾶλλον
τὴν ἐν ταῖς πόλεσι διατριβὴν, τὴν ἀνατροφὴν, τὴν
δικαίαν, τὰς συναναστροφὰς, καὶ ἰδίως τὴν ἀνά-
γνωσιν τῶν μυθιστοριῶν, ἣτις ἐφέστη τὴν προσο-
χὴν τῶν νέων ἐκεῖ ὅθεν ἡ υἰετινὴ καὶ ἡ αὐ-
στηρὰ ἠθικὴ προσπάθει' ν' ἀπομακρύνῃ. Ἡ συγκεν-
τρωσις αὐτῆ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἡ ἐξαψις
αὐτῆ τῶν παθῶν φέρει τὴν πρόωρον ὀρίμανσιν, οὕ-
τως εἶπεν, προάγγελον μοιραῶν τῆς ταχέως φθίσεως.

Ὁ Ἡσίοδος ὤρισεν τὴν πρὸς γάμον ἡλικίαν οὕτε

πολύ ὑπὸ, οὕτε πολύ ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη διὰ
τὸν ἄνδρα, ὀκτωκαίδεκα δὲ ἕως εἴκοσι διὰ τὴν
κόρην.

Ἦρατος δὲ γυναῖκα τὸν ποτὶ οἶκον ἄγεσθαι,
μήτε τριηκόντων ἐτέων μάλα πόλλ' ἀπολείπων,
μήτ' ἐπιθείς μάλα πολλά· γάμος δέτοι ὄριος οὗτος·
ἢ δὲ γυνὴ τέτορ' ἡβώσῃ, πέμπτῃ δὲ γαμοῖτο.
(Ἡσίοδ. Ἔργ. 695).

Ὁ δὲ Πλάτων εἰθεῖρει ὡσαύτως τὸ τριακστὸν
ἔτος τῆς ἡλικίας ὡς τὸ ὀριμώτερον πρὸς σύζευξιν
διὰ τοὺς ἄνδρας· διὰ δὲ τὰς γυναῖκας τὸ δέκατον
πέμπτον ἢ εἰκοστὸν. Αὐτὸ τοῦτο παρεδέχοντο καὶ οἱ
Σπαρτιάται, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐνυμφεύοντο καὶ κατὰ
τοὺς πρώτους τῆς ἐφῆβου ἡλικίας χρόνους.

Ἄλλ' ὁ ἐπιστημονικώτερον αἰτιολογήσας ἐν τῇ
ἀρχαιότητι τὸ τῆς ἡλικίας καταλληλῶν ἐστὶν ὁ ὀ-
πάτος τῶν σοφῶν, ὁ πανδαγὴς Ἀριστοτέλης, ὅστις
ἀπὸ ὤρισεν ὡς τέλος τῆς γεννήσεως ὡς ἐπὶ τὸ
πλεῖστον ἀνδράσι μὲν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐβδομηκοντα
ἐτῶν ὡς ἔσχατον, γυναῖκι δὲ τὸν τῶν πενήκοντα,
ἐπιφέρει· «Δεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς συζεύξεως κατὰ τὴν
ἡλικίαν εἰς τοὺς χρόνους καταβαίνειν αὐτούς»· καὶ
οὕτως ὀρίζει ὅτι «τὰς μὲν ἀρμόττει περὶ τὴν τῶν
ὀκτωκαίδεκα ἐτῶν ἡλικίαν συζευγνῆναι, τοὺς δ' ἐπτά
καὶ τριάκοντα, ἢ μικρόν· ἐν τοσοῦτῳ γὰρ ἀκμαῖοσὶ
τε τοῖς σώμασι σύζευξις ἔσται, καὶ πρὸς τὴν παῦ-
λαν τῆς τεκνοποιίας συγκαταθίγεται τοῖς χρόνοις
εὐκαίρως» (Πολιτικ. Β, VII Κ. 14).

Ὁ μόνον δὲ τὴν ἡλικίαν ὤρισεν ὁ Ἀριστοτέλης,
ἀλλὰ καὶ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους, λέγων ὅτι ἐν ὥρᾳ
χειμῶνος δεῖ ποιεῖσθαι τὴν συναυλίαν
ταύτην.

Οἱ Ῥωμαῖοι ὡς ὅρον θέμενοι τὸ ἐρηθρον, προτεῖχον
ἐπὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἡβης παρ' ἀμφοτέροις τοῖς
φύλοσι ἵνα κηρύξωσι νυμφευσίμους τοὺς νέους. Δὲν
ἐβράδυναν μάλιστα καὶ νόμον νὰ θεσπίσωσι τὴν ἡλι-
κίαν, ὀρίσαντες διὰ μὲν τοὺς ἄρβενας τὸ δέκατον τέ-
ταρτον, διὰ δὲ τὰ θῆλεα τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς ἡλι-
κίας, ὥστε ἐνυμφεύοντο πολὺ πρὶν τῆς νομίμου ἐνη-
λικιότητος. Καὶ ὅμως παρεξέτεινον τὸν χρόνον μέχρι τοῦ
εἰκοστοῦ πέμπτου ἔτους διὰ τοὺς ἄρβενας καὶ τοῦ εἰ-
κοστοῦ διὰ τὰς κόρας, καὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὰς
ποινας, οὐδὲ ἀπένεμον τὰς ὀφελείας τοῦ Πομπήνων
νόμου τῆς μέχρις ἐπὶ τῆς ἡλικίας μὴ νυμφευθεῖσιν,
ἵσως ἵνα μὴ ἐνθαρρύνωσι τὰς λίαν πρόωρους συζεύξεις.

Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ συγκρίσει τοῦ Λυκούργου
καὶ Νουμά συμβιβάζει τὰς δύο ἀντιθέτους νομοθεσίας

τὴν τοῦ Λυκούργου καὶ τῶν Ῥωμαίων, λέγων ὅτι ἡ
μὲν συντείνει εἰς τὴν εὐτεχνίαν, ἡ δὲ εἰς τὸ ἠθικώ-
τερον πρὸς συμβίωσιν. «Τοῦ μὲν Λυκούργου πεπαιδευ-
καὶ ὀργώσας τὰς κόρας νυμφεύοντος, ὅπως ἢ τε θημι-
λία, δεομένης ἡδὴ τῆς φύσεως, χάριτος ἢ καὶ φιλίας
ἀρχὴ μᾶλλον ἢ μίσους καὶ φόβου παρὰ φύσιν βιαζο-
μένων, καὶ τὰ σώματα βίωμην ἔχη πρὸς τὸ τὰς κη-
σεις ἀναφέρειν καὶ τὰς ὀδύνας (ὡς ἐπ' οὐδὲν ἄλλο
συνεργουμένων, ἢ τὸ τῆς τεκνώσεως ἔργον)· τῶν δὲ
Ῥωμαίων δωδεκαετείς καὶ νεωτέρας ἐκιδόντων» οὕτω
γὰρ ἂν μάλιστα καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ ἦθος καθαρὸν
καὶ ἠθικὸν ἐπὶ τῷ νυμφευσμένῳ γίνεσθαι. Δῆλον
οὖν ὅτι τὸ μὲν φυσικώτερον πρὸς τέκνωσιν, τὸ
δὲ ἠθικώτερον πρὸς συμβίωσιν».

Κατὰ τὸν Τάκιτον οἱ Κελτο-γερμανοὶ ἢ Ἰνδο-
γερμανοὶ ἐνυμφεύοντο ἐν ἡλικίᾳ ἄρκουτως προκε-
χωρηκυῖα, ἵνα μὴ πρόωρος ἐξαντλῶνται καὶ ἵνα γεν-
νώσι τέκνα εὐρωστα.

Ἐπῆλθεν ὁ χριστιανισμὸς, ὅστις ἐν πολλοῖς ἀνε-
σκεύασε τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, ἀλλ' ἡ διδασκα-
λία τοῦ Χριστοῦ προτιθεμένη νὰ ἀνεγείρῃ τὸν ἄν-
θρωπον ἐκ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ καταπτώσεως μᾶλλον
ἢ τῆς φυσικῆς, ἢ κάλλιον, θέλουσα νὰ ἐκμηδενίσῃ
τὴν ὕλην ὑποτάσσουσα αὐτὴν δίκῃ σκιᾷ εἰς τὸ
πνεῦμα, ἡμέλεισε τέλος, ὡς ἀνάξιον προσοχῆς, πᾶν
τὸ πρὸς τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου τελειότητα συν-
τεῖνον, ἐπ' ὅ ἢ καὶ τὸν ἡμαρτημένον ἑβραϊκὸν νόμον
ἐπὶ τοῦ γάμου ἀναλλοίωτον διετήρησε, καὶ τῷ με-
σαιωνικῷ σκότει τοιοῦτον παρέδωκε, καὶ τοιοῦτος
διαμένει ὑπὸ τὸ κράτος τῶν προκατελημμένων ἰδεῶν
τῶν μὴ συγχωρουσῶν τὴν ἐρευναν τῆς τῶν πραγ-
μάτων ἀληθείας.

Ἐναπέκειτο εἰς τὴν μεγάλην τῆς Γαλλίας ἐπα-
νάστασιν, ἣτις ἦν ἡ ἐπανάληψις τοῦ διακοπέντος
ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν θύελλαν ἐκείνην τοῦ
ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἣτις διατέσσατα τὰ θεμέλια
τοῦ μεσαιωνικοῦ κοινωνικοῦ οικοδομήματος, καὶ ἀπο-
τινάξασα ἀπ' αὐτοῦ τὴν μεμολυσμένην καὶ φθορο-
ποιῶν τῆς ἀμαθείας καὶ τοῦ φανατισμοῦ κόην, μι-
κροῦ δὲν ἄρδην ἀνέτρεπεν ἵνα στήσῃ ἐπὶ τῶν αἰ-
ματηρῶν εἰρειῶν αὐτοῦ ἀγλαότευκτον τὸ ἀνάκτο-
ρον τῆς ἀνθρωπίνης ἰσότητος καὶ εὐδαιμονίας, εἰς τὴν
ἀγλὴν τῶν μεσαιωνικῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν, ἐναπέ-
κειτο νὰ ἐρευνήσῃ καὶ τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα ἐπιστη-
μονικώτερον καὶ νὰ φέρῃ τὴν δέουσαν τροποποίησιν
ἂν δὲ καὶ ἡ ἐπενεχθεῖσα τότε τροποποίησις δὲ ἱκα-
νοποίησεν ὀλοσχερῶς τὰς ἀξιώσεις τῆς υἰετινῆς, ἀ-

ποδοτέον τοῦτο τῇ ἀτελείᾳ τῆς ἐπιστήμης κατὰ
τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Τὸ 144 ἄρθρον τοῦ πολιτικοῦ κώδικος τῆς Γαλ-
λίας, φθ ὀρίζον τὴν τῶν ἀνδρῶν ἡλικίαν εἰς τὸ ὀκτω-
καιδέκατον ἔτος συμπληρωμένον, τῶν δὲ παρθένων
εἰς τὸ δέκατον πέμπτον, χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐπο-
χῆς ἐκείνης τῆς τοσοῦτον γονίμου καὶ μεγαλοῦρου.
Ὁ σοφὸς νομοδιδάσκλος Πορτάλης ἐν τῷ σπουδαίῳ
αὐτοῦ πρὸς τὴν τότε κυβερνητικὴν ὑπομνήματι, φέρει
τοὺς λόγους δι' οὓς ἠεπὶ τούτῳ διορισθεῖσα ἐπιτροπὴ
ὤρισε κατὰ τοσοῦτον τὴν ἡλικίαν.

«Πρὸς τὸ ὄριον, λέγει, τῆς ἡλικίας, ἣτις καθί-
στησι τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν εἰς γάμον, ὑπάρχουσι
λόγοι ἐξαρτώμενοι ἐκ τοῦ κλίματος καὶ τῆς θέσεως
τῆς χώρας, οὓς ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄφιν, καὶ
οὓς πᾶς νομοθέτης δεῖν καλῶς νὰ γινώσκῃ. Ἄλλὰ
πανταχοῦ δύναται τις νὰ ἀναβάλῃ καὶ παρατείνῃ
τὸν χρόνον τοῦ γάμου, καθ' ὅσον μάλιστα ἡ πέτρα
ἀπέδειξε ὅτι ἡ καλὴ ἀνατροφή ἰσχύει νὰ κρατήσῃ
τὸν νέον καὶ ἐν ἡλικίᾳ λίαν προκεχωρημένῃ εἰς παν-
τελῆ ἀγνοίαν τῶν ἡδονῶν καὶ ἀγνόητα τῶν αἰσθη-
σεων. Εἶναι προσέτι βέβαιον ὅτι οἱ λαοὶ, παρ' οὓς
ἀπαγορεύεται ὁ πρόωρος γάμος, ὀφείλουσιν εἰς τὸν
σοφὸν τοῦτον νόμον οὐ μόνον τὴν ἐαυτῶν εὐρωστίαν
ἀλλὰ καὶ τὴν πολυτεχνίαν... κτλ. Ἐσκέφθημεν ὅτι
ἡ καταλληλοτέρα ἐποχὴ τῆς συζεύξεως εἶναι διὰ
μὲν τοὺς νέους τὸ δέκατον ὀγδόον ἔτος τῆς ἡλικίας,
διὰ δὲ τὰς κόρας τὸ δέκατον τέταρτον».

Εἶπομεν ὅτι ἡ τροποποίησις αὕτη τοῦ ἐπὶ αἰῶνας
κρατήσαντος νόμου δὲν ἱκανοποιεῖ ἀρκουτως τὰς
ἀπαιτήσεις τῆς υἰετινῆς, καίτοι ὑπὸ νομικῆν καθι-
ρώς ἔσθην ὁ νόμος δύναται νὰ ἦναι ἄριστος· συζεύ-
ξεις τοιαῦται εἰσὶν, υἰετινῶς θεωρούμεναι, λίαν πρό-
ωροι, εἰ καὶ ἅπαντα τὰ τὴν ἡβὴν χαρακτηρίζοντα
φυσικὰ φαινόμενα φαίνονται καλῶς ἐκτελούμενα
ἤδη.

Ἴνα δὲ ἐννοήσωμεν τοῦτο, ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν
τὴν ἐπί γάμον ἡλικίαν ἀπὸ τῆς ἡβῆς. Τὸ πι-
στεύειν ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς ἡβῆς μόνον εἰσὶν ἱκανὰ
νὰ καταστήσωσι τὸν νέον ἢ τὴν νέαν ἐπί γάμον,
ἐστὶ μέγα φυσιολογικὸν ἀμάρτημα, ἐπειδὴ ἡ ἐμ-
φάνισις τῶν σημείων τούτων δὲν εἶναι ἄλλο, εἰμὴ αἱ
ἀπαρχαὶ τῆς λειτουργίας ὀργάνων μίπω ἐπιρρο-
σθέντων καὶ δεόντως ἀναπτυχθέντων. Τὸ καταναγ-
κάσαι ἄρα τὰ ὄργανα ταῦτα εἰς λειτουργίαν ἀπαι-
τοῦσαν καὶ ἀνάπτυξιν ἱκανὴν καὶ βίωμην τελείαν,
ἐστὶ παραβίασις τῆς φύσεως, βλαβερὰ καὶ τοῖς δικ-
πράττουσι τὴν κατανάγκασιν ταύτην, ἣτοι τοῖς

συζύγοις καὶ τοῖς μέλουσι νὰ λάβωσι ζωὴν καὶ ὑπαρξίν ἀπὸ φύσεως τοιαύτης ἀτελοῦς ἔτι καὶ αἰῶρου, ἧτοι τοῖς τέκνοις.

Ἄλλὰ πότε (κατὰ τὴν παρούσαν τῆς ἐπιστήμης κατάστασιν) θεωρητέον τὸν ὄργανισμόν ὡς ἀρκούντως ἀνεπτυγμένον καὶ κατὰ συνέπειαν ὠριμον εἰς γάμον; Πρὸς τοῦτο ὁδηγεῖ ἡμᾶς ἀσφαλέστατα ἢ ἀποστέωσις τῶν ὀστέων καὶ ἡ ἐντελής αὐτῶν στερεώσις, ὃ δ' ἀπαιτούμενος ὑπὸ τῆς φύσεως χρόνος πρὸς τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἔργου αὐτῆς τούτου, ἐστὶ, κατὰ τὰς ἀκριβεῖς τοῦ μεγάλου φυσιοδίου Flourens παρατηρήσεις, εἴκοσιν ἑτῶν διὰ τὰς κόρας καὶ εἰκοσιπέντε διὰ τοὺς νέους· ἢ καταλληλοτέρα ἄρα ἡλικία γάμου κατὰ ἐλάχιστον ὅρον ἐστὶν αὕτη ὑπὸ ἀκριβοῦς φυσιολογικῆν καὶ ὑγιεινὴν ἐποψιν, πᾶσα δὲ ἄλλη πρὸ αὐτῆς θεωρεῖται ὡς παραγνώρισις καὶ παραβίασις τῆς φύσεως.

Ἵπολείπεται ἡμῖν ἤδη νὰ προσθέσωμεν ὀλίγα τινα, ἀφορῶντα τὴν ἐπὶ τῶν τέκνων ἐπιβρότην, τῶν πρὸ ἢ μετὰ τὴν δέουσαν ταύτην ἡλικίαν συζυγιῶν. Φαίνεται ἀρκούντως ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἐν τοιαύταις συζυγίαις, ἢ μήτηρ προῶως ἐργαζομένη εἰς γάμον, ἐπηρεάζει μᾶλλον τὰ ἐξ αὐτῆς γεννώμενα τέκνα, ἢ ἄνθρωποι ὑποφέρουσι τὰς βλαβεράς συνεπειὰς τῆς τοῦ ὄργανισμοῦ ἀτελείας, τῆς μητρὸς περισσύτερον ἢ ἐκείνης τοῦ πατρὸς, τὸ δ' αἴτιον εὐνόητον, διότι ὁ πατὴρ μόνον ζωογονεῖ, ἢ δὲ μήτηρ καταβάλλει πᾶν ὀδύνην ἀνάγκην ἔχει τὸ ὠάριον ἵνα σχηματισθῇ ἐμβρυον καὶ ἐξ ἐμβρύου βρέφος καὶ ἐκ βρέφους παιδίον· μήτηρ συλλαμβάνει, ἐγκυμονεῖ, τίκτει, γαλουχεῖ, ἀνατρέφει, Ἐνοεῖται οἴκοθεν ὅτι ἅπασαι αὐτὰι αἱ ἐργασίαι δὲν γίνονται ἀτιμωρητὶ καὶ διὰ τὴν μητέρα προῶως καὶ ἀπροπαρκατευάτως καθυποβληθεῖσαν εἰς αὐτὰς, ἂν ὄχι ἄλλο ἄλλὰ βεβιαίως αἱ πρόωροι αὐτὰι λειτουργίαι ἐμποδίζουσι τὴν περικτινὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἧς ἡ νεαρὰ μήτηρ εἶχεν εἰσέτι ἀνάγκην. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ ὁ τοκετός ἐστὶ ὀδυνηρότερος καὶ μᾶλλον ἐπικίνδυνος «ἔτι δὲ ἐν τοῖς τόκοις αἱ νέαι πονοῦσι τε μᾶλλον καὶ διαρθεύονται πλείους».

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι τὰ πρωτότοκα τῶν τοιούτων μητέρων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν ζῶσι· ποῦ ἄρα ἔγκειται τὸ μυστήριον τούτου; ἐν τῇ ἐλλείψει τῆς δεύσεως περιποιήσεως, ὡς ἐκ τῆς ἀπειρίας τῆς μητρὸς, ὡς τινες ὑπέθεσαν, ἢ μᾶλλον ἐν τῇ ἀτελείᾳ τοῦ ὄργανισμοῦ αὐτῆς, ἀνικάνου νὰ διαβρέψῃ καὶ τελειοποιήσῃ ἕτερον ὅμοιον αὐτῇ ὄν καὶ οὕτω τὸ δυστυχές τοῦτο πρωτότοκον φέρεται θυσία πολυδάκρυς

τῆς προῶρου καὶ ἀνεπιγύμου ἡλικίας τῆς μητρὸς; τοῦτό ἐστι τὸ πιθανώτερον· ἀλλ' ὅπως ὀλίποτε, τὴν εὐθύνην τῶν τοιούτων δυστυχημάτων ἀποδοτέον τῇ ἀτελείᾳ τῶν καθ' ἡμᾶς θεσμῶν καὶ τῇ ἀμαθείᾳ τῶν τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῆς τοῦ νομοθέτου.

Τούναντίον συμβαίνει ἐν ταῖς ὀφιγαμίαις· ἐν αὐταῖς τὸ προβεβηκὸς τῆς ἡλικίας τοῦ πατρὸς ἐπηρεάζει ἐπὶ μᾶλλον τὰ τέκνα, καὶ τοῦτο, διότι ἡ μήτηρ παύει τοῦ τεκνοποιεῖν πολὺ ταχύτερον τοῦ ἀνδρὸς, πρὶν ἢ δηλαδὴ ἐπέλθῃ ἡ τοῦ γήρατος φθορὰ καὶ κατὰπτωσις· ἐνῶ τοῦ ἀνδρὸς ἢ γονιμότης δύναται νὰ ἐξακολουθῇ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ γήρατι, ἀλλὰ γονιμότης ἀτελής, ἄνευ ἰκανοῦ ζωοπύρου πρὸς παραγωγὴν ὄντος τελείου καὶ εὐρώστου τοῦ γέροντος τὸ γόνιμον εἶναι ἥλιος περὶ τὴν δύσιν, οὗ ἢ ἀκτίς οἶδει μὲν σημεῖα ζωῆς, ἀλλὰ δὲν θερμαίνει πλέον, δὲν ζωογονεῖ ὡς πρότερον. «τὰ γὰρ τῶν πρεσβυτέρων ἔκγονα, καθάπερ τὰ τῶν λίαν νεωτέρων, ἀτελεῖ γίνονται καὶ τοῖς σώμασι καὶ ταῖς διανοαῖς, τὰ δὲ τῶν γεγηρακότων ἀσθενῆ», λέγει πάλιν ἡ πηγὴ πάσης γνώσεως καὶ σοφίας Ἀριστοτέλης.

Τί δ' ἂν εἴποιμεν περὶ τῶν ἀσυναρμόστων ἐκείνων συζυγιῶν, ἐν αἷς ἡ διαφορά τῆς ἡλικίας τῶν συζύγων ἐστὶ μεγίστη; Ἐὰρ ἀπ' ἐνὸς καὶ ἄνθη καὶ ῥόδα καὶ τῆς ζωῆς ἀπαύγασμα· φθινόπωρον ἀπ' ἑτέρου καὶ μαρασμὸς καὶ πτώσις φύλλων καὶ τοῦ θανάτου προανάκρουσμα!... Ἐν ταῖς συζυγίαις ταύταις εὐρίσκειται εἰς ἀκατάπαυστον πάλιν τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ μέλλον, ἢ ἀνάμνησις πρὸς τὴν ἐλπίδα, καὶ ἡ ἀρμονία καὶ ἡ φιλότης ἐκφράζονται διὰ στεναγμῶν φερομένων τοῦ μὲν πρὸς τὰ παρελθόντα, τοῦ δὲ πρὸς τὰ μέλλοντα!... ἢ δὲ ὑγιεινὴ μένει ἐν τῷ μέσῳ τεθλιμμένη καὶ δύσελπις περὶ τῆς τύχης τῶν τέκνων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ στατιστικὴ οὐκέτι περὶ τῆς καταστάσεως τῶν τοιούτων τέκνων ἀπερήνατο, ἀλλ' ἐκ τῶν προλεχθέντων καταδεικνύεται ἐναργέστατα, ὅτι ἐκ τοιαύτης δυσαρμόστου ἀρμονίας οὐδὲν ὑγιὲς δύναται νὰ προσέλθῃ φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἡλικίας· ἐκτὸς ἂν θελήσωμεν νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τελευταίων παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς σχετικῆς ἡλικίας τῶν συζύγων ὡς πρὸς τὸ γένος τῶν τέκνων. Κατὰ τὰς παρατηρήσεις ταύτας, ἂν τοῦ ἀνδρὸς ἢ ἡλικία ὑπερτερῇ πολὺ, τὰ τέκνα εἰσι μᾶλλον ἄρβινα, ἂν τῆς γυναικὸς, θήλας· ἐν δὲ ἰσότητι ἡλικιῶν, τῶν θηλέων ὁ ἀριθμὸς φαίνεται ὑπερτερῶν. Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ ἐγένοντο ἐπὶ

διαφόρων κλιμάτων, ἐπὶ ἀνθρώπων τε καὶ ἐπὶ ζώων, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα ἦν πάντοτε τὸ αὐτό.

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὸ δευτέρον μέρος, τὸ τῆς συγγενείας. (Ἐπεταὶ συνέχεια).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΕΓΚΩΜΙΟΝ

Ἡ
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΠΤΩΧΕΙΑΣ.

(Συνέχεια· ἴδε ἀριθμ. 50).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Χαρακτῆρες τῆς Οἰκονομίας.

Ἡ οἰκονομία τὴν τάξιν φιλεῖ.—Τὰ ἄτοπα τῆς σπατάλης.—Ἡ τῆ οἰκονομίας ἀρμόζουσα ἡλικία.—Ἡ φιλοκτημοσύνη.—Μέσα τῆς οἰκονομίας.—Οὐσιώδης τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τῆς φιλαργυρίας διαφορὰ.—Τὸ μωρὸν τῆς φιλαργυρίας.—Διάκρισις τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τῆς φειδοῦς.—Διάφοροι φειδωλαὶ καὶ ἐλευθέριοι πράξεις.—Ἐργασίαι τῆς γερραϊοδωρίας μετὰ τῆς οἰκονομίας.—Παραδείγματα τῆς τοιαύτης ἐνώσεως.—Ἐνδεσμοὶ τῆς ἀσωτίας μετὰ τῆς πλεονεξίας.—Ἄνταμις τῆς οἰκονομίας ἐπὶ τῆς εὐθιότητος.—Ἡ οἰκονομία ὡς ἐχέγγυον ἀνεξαρτησίας.

Ἡ ἐν γένει ψευδὴς περὶ οἰκονομίας ἰδέα εἴπερ τις καὶ ἄλλη βλάπτει αὐτήν, λαομίσητον αὐτὴν καθιστῶσα. Εὐκόλως καὶ ἀνευδοκίμως συγγέουσι αὐτὴν μετὰ πολλῶν κακιῶν καὶ ἐλλείψεων, ἀπεχθιστάτων ταῖς γενναίωσιν ψυχαῖς, ἧτοι μετὰ τῆς φειδοῦς, τῆς φιλαργυρίας, τῆς ἀπληστίας, τῆς ὑπερφιλανθείας. Ὡστε τὰ μάλιστα διαφέρει ἡμῖν νὰ ὀρίσωμεν καθαρῶς καὶ σαφῶς τοὺς χαρακτῆρας αὐτῆς, χωρίζοντες αὐτὴν ἀπὸ παντὸς μίγματος παραβλάπτοντος αὐτήν.

Ἡ οἰκονομία κατὰ βάθος μὲν εἶναι αὐτὴ ἢ πρὸς τὴν εὐταξίαν ἀγάπη, ἐκδηλουμένη κατὰ τὴν τοῦ οἴκου διοίκησιν. Σκοπὸν δ' ἔχει τὴν ἀποσβῆσιν τῆς διασπαθίσεως, τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν πόρων, τὴν ἀποφυγὴν τῶν περιττῶν δαπανῶν. Ἡ οἰκονομία συλλέγει οὐχὶ ἐξ ἐπιθυμίας τοῦ συλλέγειν, ἀλλ' ἵν' ἀπολαύῃ ἐν καιρῷ. Τὰς μὲν στερήσεις προθύμως καὶ ἐκονομῶν ὑφίσταται, ποιεῖται δὲ παροδικὰς θυσίας, βεβιαία οὕσα ὅτι δρέφεται καρπός. Μισεῖ πᾶσαν ὑπεβολὴν καὶ ἄνευ τοῦ ἐλέγγου τοῦ ὀρθοῦ λόγου βαίνει τυχαίως καὶ ἀκανόνιστως, ὑπερπηδῶσα μὲν τὸν σκοπὸν, εἰς τὴν ὑπερβολὴν δὲ καὶ καταχρηστικὴν περι-

πέπτουσα. Ὄταν δὲ τοιαύτη καταντῆ, ἀποβαίνει ὠφελίμων μὲν, τυφλὸν ὅμως καὶ χαμαιζήλον ἐν-στιγμα. Ὁ θεὸς τῆς ἀληθινῆς σοφίας διδάσκαλος ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἕξοχον μάθημα οἰκονομίας, μετὰ τὸ θαῦμα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἄρτων. «Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μὴ τι ἀπόληται» (*). Ἀποκαλύπτων δ' οὕτω τὴν ἀπειρον αὐτοῦ δύναμιν καὶ ἰσχύν, ἐδίδαξε τοὺς ἄλλους τὸ προνοεῖν, ὃ μόνος αὐτὸς δὲν εἶχεν ἀνάγκην.

Λέγουσιν ὅτι ἐπὶ τῶν τοίχων ταμιείου ἀγγλικοῦ τινὸς μεγάρου εἶναι ἐγγεγραμμένοι αἱ λέξεις Want not and waste not, ἧτοι «μὴ στερεώθε μηδενὸς μηδὲ σκορπίζετέ τι». Αἱ λέξεις αὗται προσφυῶς ἄμα καὶ περιληπτικῶς ἀποκαλύπτουσι τὸ ἐν μέσῳ τῇ ἀρθονίᾳ μυστήριον τῆς εὐταξίας.

Ἐνίοτε ἀμαρτάνομεν εἴτε ἐκ καταχρήσεως, εἴτε διότι δὲν προβλέπομεν. Εἶναι δὲ ἀφροσύνης ἴδιον τὸ ζητεῖν ἀορίστως τὸν πλοῦτον, ὅταν ἔχωμεν πολλῶν πλείω τῶν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἀπαιτούμενων. Αὕτη μὲν εἶναι γερωνικὴ ἀδυναμία· παρετηρήθη ὅτι οἱ γέροντες ὅσο μᾶλλον ἐγγίζουσι πρὸς τὸ τέρμα τῆς ὀδοπορίας, τόσο πλείονα ἀποθησαυρίζουσι. Τὸ πρόπον ὅμως εἶναι νὰ παρασκευάζωμεν, νέοι τε καὶ ἐν ὠρίμῳ ἡλικίᾳ ὄντες, τοιαῦτά τινα ἐφόδια, ὥστε μετέπειτα νὰ ζήσωμεν τιμίως ἄμα καὶ εὐμαρῶς, ἀναπαυόμενοι ἐν τῷ τέρματι τοῦ ἡμετέρου βίου. Ἡ τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν θέαμα λυπηρότερον ἢ γέρον, παντάπασιν μὲν ἀπορῶν, παντὶ δ' ἀνθρώπῳ ὑποκειμένος καὶ τῇ τῶν οἰκείων συμπαθείᾳ, ἢ τῇ διακρίσει τῶν ἄλλοτρίων βοηθειῶν ἐγκαταλειμμένος! Ἄν ταῦτα καὶ μόνα ἐνοήσῃ τις, δύναται λίαν ἐγκαίρως ν' ἀγαπήσῃ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν συνετήν τῆς οἰκονομίας ἑξίν.

Καὶ οἱ μὲν νέοι ὀφείλουσι νὰ οἰκονομῶσιν, οἱ δὲ γέροντες, μὴ σπαταλῶντες τὰς ἑαυτῶν προόδους, ἐλευθερίως νὰ ἐξοδεύωσι· καίτοι τούναντίον σχεδὸν συμβαίνει ἐν τῷ καθημερινῷ ἡμῶν βίῳ. Οἱ νέοι μακρὸν μέλλον ἔχουσι πρὸ αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο ἀνάγκην ἀποταμιεύσεως· οἱ γέροντες ἐγγίζουσι εἰς τὸ τέρμα τῶν ἀναγκῶν καὶ διὰ τοῦτο ἥττονα χρεῖαν τοῦ προνοεῖν ἔχουσι. Ἄλλως τε τοσοῦτον οἱ νέοι ὑπερέχουσι, ὥστε δύναται νὰ ὑποφέρωσι καὶ τινὰς στερήσεις, μὴ γινόμενοι διὰ τοῦτο ἄξιοι ἐλέους· ἀλλ' ὅμως ἐγγίζοντες τοῦ θανάτου, ὁ κύκλος τῶν ἀπολαύσεων ὀστημέρα σμικρύνεται. Διὰ τοῦτο οὐ-

(*) Ἰωάν. 5, 12.

μάζω τὴν βλακίαν γέροντος, ὅστις στερεῖται καὶ συγχρόνως θησαυρίζει, οὐχ ἕνα ἐπαυξήσῃ τὴν εὐζωίαν τῶν κληρονόμων αὐτοῦ, ἀλλ' ἕνα ἐτοιμάσῃ τὰ περιττὰ, ἴσως δὲ καὶ τὰς μορὰς αὐτῶν κραιπάλας.

Ὁ κόσμος λέγει ἐνίοτε «ἔξεστι φιλοδοξῆν, τέκνων ὑπαρχόντων». Ναί, τοῦτο εἶναι ἀληθές. Ἀλλὰ κακῶς σκεπτόμεθα περὶ τοῦ συμφέροντος τῶν τέκνων ἡμῶν, ὅταν μὴ ὑποδεικνύωμεν αὐτοῖς τὴν τοῦ προνοεῖν ἀνάγκην, ὅταν ἀπαλλάσσωμεν αὐτὰ τῆς μερίμνης τοῦ ἀπ' ἑαυτῶν τοὺς πόρους πορίζεσθαι καὶ ὅταν μὴ παρέχωμεν καὶ αὐτοῖς τὸν κόπον τοῦ ἐργάζεσθαι ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτῶν προκοπῆς καὶ εὐδαιμονίας. Τὸ εἰρημένον εὐσχημον ἀξίωμα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εὐπρεπεστάτη πρόφασις τοῦ κρύπτειν τὴν ἰδίαν ἀπληστίαν καὶ ἀμετρον φιλοπλουτίαν.

Ἄλλ' ἂν τις ἐφίεται τοῦ εὐτυχεῖν, ἐκ προτέρων ὀφείλει νὰ χαραξῇ ἑαυτῷ, σμικρὸν ὑπὲρ τὰς ἑαυτοῦ ἀνάγκας, ὄρεά τινα, τὰ ὅποια νὰ μὴ ὑπερκελίξῃ.

Καθὼς δ' ἡ οἰκονομία συμφωνεῖ τῷ ὀρθῷ λόγῳ ὡς ἐξ οὗ στοχάζεται σκοποῦ, οὕτως ἐξ ἴσου αὐστηρῶς ἐκλέγει τὰ πρὸς πλουτισμὸν μέσα. Σύνθημα αὐτῆς δὲν εἶναι τὸ εἰσπράττειν ἀντὶ πάσης θυσίας, *quocunque modo rem*, ἀλλὰ, πρὸς αὐξῆσιν τῶν ἀποταμιευομένων, μετέρχεται μόνον τοὺς ὑπὸ τῆς εὐθύτητος καὶ ἀθρότητος διαγορευμένους τρόπους (*). Ἡ οἰκονομία γινώσκει ὅτι λυπεῖ τὸ αἰσχροὺν κέρδος καὶ αὐστηρῶς διαγράφει ἀπὸ τοῦ κώδικος αὐτῆς οὐ μόνον σπουδαίας τινὰς παροίμιας, ἤτοι «κάθε δουλειὰ εἶναι καλή... Ἡ ἐντροπὴ γρήγορα περνεῖ... Μόνον οἱ ἐντροπαλοὶ γάνουν...», ἀλλὰ καὶ ἕτερα δημιῶδη ἀποσφρίγματα, ἅπερ προθύμως ἐνστερνίζονται οἱ ῥαδιούργοι καὶ κακεντρέχεις. Τὰ ἀποσφρίγματα ταῦτα μαρτυροῦσιν, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῶν, ὅτι πολλῶν πρὸ τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς μοναρχίας, ἢ ἀφιλοκέρδεα δὲν ἦτο τὸ μόνον διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος.

Ἄλλ' ἴσως εἶπη τις ὅτι αἱ συνίθεις τῆς οἰκονομίας ἀττολῆαι κατὰ πολὺ ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς τῆς φιλαργυρίας καὶ ὅτι, ὡς αὐτῆ, ἀρέσκειται ἐν τῇ ἀποχῇ, τῇ λιτότητι καὶ ταῖς στερεῖσιν. Ἀλλ' ἕως ἐνταῦθα ὀρίζεται ἡ σχέσις· διότι ἡ μὲν φιλαργυρία σωρεῖ μόνον ἕνα σωρεῖν, προκόπτουσα καὶ ἐπιδοῦσα ἐν

μέσῳ τοῦ περιττοῦ· ἡ δὲ οἰκονομία οὐδένος ἀναγκαίου στερεῖται, ἀπολαύουσα θεμιτῶν καὶ ὀλιγοδανῶν ἡδονῶν. Ἡ φιλαργυρία λατρεύει τὸ χρυσίον, ἡ οἰκονομία νομίζει αὐτὸ εὐπειθὲς ὄργανον καὶ πλέον οὐ· Ὁ μὲν φυλάργυρος οὐδέποτε ἀρκεῖται σωρεῖων, ὡς εἰ ἔμελλε νὰ ζῆ διὰ παντός· ὁ δὲ οἰκονόμος ἀγαπᾷ τὴν μετρίαν ἀνετιν καὶ, ἅμα ἐκπληρωθέντων τῶν πόθων αὐτοῦ, ἀρκεῖται κατὰ πάντα, μηδὲν λησμονῶν ὅτι, κατὰ σφῆν τινὰ ποιητοῦ ἡμῶν γνώμην, «ζῶμεν ὀλίγιτον δι' ὀλιγίστων».

Ἦάνυ ὀρθῶς λέγει ὁ Κικέρων ὅτι ἡ φιλαργυρία εἶναι ἀσθένεια (*). Καὶ ὄντως ἀδυνατοῦμεν νὰ ὀρίσωμεν ἂν ἡ κακία αὕτη πρίπει νὰ χαρακτηρισθῇ μᾶλλον ὡς μακία ἢ ὡς δυστροπία καὶ ἂν εἶναι ἀξίαι μίσους μᾶλλον ἢ οἴκτου. Ὅστις νοεῖ τοῦτο τὸ νόσημα, πίπτει τὸ πρῶτον αὐτοῦ θῆμα. Ὁ φιλάργυρος ὑποφέρει σκληρὰς δοκιμασίας καὶ κακίστας διεργεταὶ ἡμέρας, ὧν γίνεται αἴτιος καὶ ἄλλοι νὰ μετέχουσι. Ἐν ἰσχύ, τοῦ φιλαργύρου αἱ μὲν ἀποταμιεύσεις συμβάλλονται εἰς τὴν εὐημερίαν τινός, οἱ δὲ κληρονόμοι οὐκ εἰς μακρὰν ἀποζημιῶνται δι' ὅσα ὑποφέρουσι· μόνος δ' αὐτοῦ οὐδὲν καρποῦται ἐκ τῶν ἀποταμιεύσεων ἐκείνων.

Ἐκ τῶν εἰρημένων μοι νομίζω ὅτι ἀπεδείχθη ἡ οὐσιώδης τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τῆς φιλαργυρίας διαφορὰ (**). Ἀλλὰ πρὸς τούτοις ῥητέον ὅτι ἡμιστὰ ὁμοιάζει πρὸς τὴν φειδῶ, ἦτοι τὴν λεπτολόγον καὶ παιδαριώδη πρὸς τὰ εὐτελεῖ προσοχῆν. Διὰ τῆς πρὸς τὴν τάξιν ἀγάπης προσυλάσσεται ἀπὸ τῆς τοιαύτης ὑπερβολῆς, κατατάττουσα τὰ πράγματα κατὰ τὴν ἀξίαν ἐκάστου. Ὁ καρδινάλιος Retz ἀναφέρει ἐν τῷ ἑαυτοῦ ἀπομνημονεύματι ὅτι οὐδέποτε ἡδυνήθη νὰ φρονῇ καλῶς περὶ τῆς ἰκανότητος τοῦ καρ-

(*) *Eique morbo monem est avaritia. Cicero. (Tusc. lib. IV, 24).*

(**) Ὁ Ὁράτιος, δικαίως δυνάμενος ἐπικληθῆναι ὁ τῆς οἰκονομίας ποιητής, σαφῶς ὑποδηλοῖ τὴν διάκρισιν αὐτῆν.

... *Quantum discordet parcus avaro. (Lib. II, Ep. 2).*

Ἄλλαχού ἀγερώχως ἀποκρούει τὴν ἐπ' αἰσχροῦ κνιπέα μομφήν.

Objiciet nemo sordos mihi...

(Lib. I, sat. 6).

Ἄλλαχού, διὰ χαριέντων στίγων περιγράφει τὰς λιτὰς ἔξεις ἡνωμένως μετ' ἐγκαρδίου φιλοξενίας παρὰ τῷ ἀρουραίῳ μύτ.

Asper et attentus quæsitis, ut tamen arctum Solveret hospitibus animum...

(Lib. II, sat. 6).

διναλίῳ Chigi, ἐξ οὗ χρόνου ὁ ἱεράρχης οὗτος εἶχεν εἰπεῖ πρὸς αὐτὸν ὅτι ἐπὶ διατίαν μετεχειρίζετο μίαν καὶ τὴν αὐτὴν γραφίδα. Καὶ ὄντως δὲν περιεποιεῖ τοῦτο πολλὴν δόξαν τῷ καρδινάλιῳ Chigi. Πρέπει νὰ δύνασαι, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ περιφρονῆς τὰ εὐτελεῖ πράγματα, ἕνα ἐπιτυχῶς καὶ εὐδοκίμως ἀσχολῆσαι περὶ τὰ μεγάλα.

Ἐπάρχουσι θέσεις τοσοῦτον ὑψηλαὶ καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς πρόκειται περὶ συμφερόντων τοσοῦτο σοβαρῶν, ὥστε φαίνεται ὅτι αἱ περιπτώσεις αὗται καὶ θέσεις τὴν μὲν φειδῶ κλείουσιν ἔξω, περὶ δὲ εὐτελοῦς τινος οἰκονομίας οὐδ' ἀνέχονται νὰ διανοηταί τις. Βεβαιούται ὅτι ὁ δούξ Μαλβορούχ, μετὰ τὴν λῆξιν συνδιασκέψεως τινος μετὰ τοῦ πρίγκηπος Εὐγενίου, τῇ προτεραίᾳ μάχης, ἐπέπληξε τὸν ὑπὲρ τὴν αὐτοῦ διότι ἤναψε τέσσαρας λαμπάδας ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ συμβουλίου (*). Περὶ τοῦ Μαλβορούχ τούτου λέγει κακεντρέχως ὁ Swift «Στοιχμακίτζω ὅτι οὐδέποτε ἔλασε τὴν ἀποσκευὴν του» (**).

Λέγεται ὅτι Φρειδερίκος ὁ Β', διερχόμενος ποτε καλπάζων τὸ στρατόπεδον καὶ βλέπων, οὐ πόρρω ἑαυτοῦ πίπτοντας, ἀπὸ τοῦ ἵππου τὸν τε ἀνεψιδὸν καὶ τὸν ἐπίδοξον αὐτοῦ διάδογον, θν καὶ νεκρὸν ὑπέλαθε, ἐφώνησεν ἐνῶ ἔτρεχεν· «ὦ! ἐρονεῦθη ὁ βασιλικὸς πρίγκηψ!... Ἄς φροντίσωσι διὰ τὸ ἐφίππιον καὶ τὸν χαλινόν του» (***) Ἡ ἄγρυπνος αὕτη προσοχὴ καὶ μερίμνα περὶ ὀλικῶν μικρολογιῶν ἐλέγχουσι φλέγμα σπικνωτάτων ἐν τοιαύταις περιστάσει. Πόσον προτιμότερα ἡ ἱπποτικὴ γενναιοδωρία τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ Γονζάλβου τῆς Κορδίθης, ὅστις κατὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ ἐν Νεαπόλει φρουρίου, βλέπων δυσσπερτηθέντας ἐπὶ τῶν λαφύροις τοὺς ἑαυτοῦ στρατιώτας, ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ λεηλατήσωσιν αὐτὸ αὐτοῦ τὸ μέγαρον, ὅπερ καὶ πάραυτα ἐγένετο (****).

Ὁ Μοντέσκιο λέγει περὶ Ἀλεξάνδρου· «Τὰ μὲν πρῶτα μέσα τῆς εὐτυχίας καὶ δυνάμεως αὐτοῦ εὗρεν ἐν τῷ μεγαλείῳ τῆς ἑαυτοῦ διανοίας· τὰ δὲ δεύτερα ἐν τῇ ἰδιωτικῇ αὐτοῦ λιτότητι καὶ οἰκονομίᾳ· τὰ δὲ τρίτα ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ ἐλευθεριότητι κατὰ τὰ μεγάλα ἔργα. Ἐν μὲν ταῖς ἰδιωτικαῖς δαπάναις ἐκλείετο ἡ χεὶρ αὐτοῦ, ἐν δὲ ταῖς δημοσίαις ἠνοίγετο πλοῦσις» (*****). Τοῦτο ἐν ὀλίγοις τὸ καλλίστον ἐγ-

(*) Warton's essay on the genius and writings of Pope. (T. II, sect. 10).

(**) Letters to Bolingbroke.

(***) Brougham's statesmen.

(****) *Vidas de espanoles celebres, por Quintana.*

(*****) *Esprit des lois (liv. X, chap. 14).*

κόμιον ψυχῆς βασιλικωτάτης καὶ περσοτισμένης μεγαλοδορίας, ἀριστα ἀρμοζούσης εἰς τὸν μέγαν ὄλθον.

Μὴ ἐξερρόμενοι τοῦ κύκλου τῶν κατακτητῶν, προσθῶμεν τῶς ἀνωτέρω καὶ τὸν αὐτοκράτορα Ναπολέοντα, περὶ οὗ ἐλέγχθη ὅτι «ἦτο οἰκονόμος ὡς ὁ Μέγας Κάρολος, διότι ἦτο μέγας ὡς ἐκεῖνος». Τῶς πᾶσι γνωστὸν ὅτι ὁ τόσον οἰκονομικὸς διαχειριστὴς τοῦ δημοσίου πλοῦτου, κατήντα ἄσωτος, ἐνθαζρόνων τὰ ὠφέλιμα ἔργα καὶ τὴν ἀληθῆ ἀμείβων ἀξίαν. Τὴν εὐγενῆ ταύτην ὀρμὴν οὐδέποτε ἀπόλεσε, κατὰ τινα δὲ ἀξιωματικῶν περιπτώσιν, περὶ ἧς ἔξεστι ν' ἀναφωνήσωμεν, ὡς ὁ Βοσσουέτος, «λυποῦμαι παρατηρῶν τὴν μεγάλην αὐτοῦ καρδίαν ἐν ταῖς τελευταίαις ταύταις δοκιμασίαις», ἰδοὺ ὅπως προσηγήθη. Τῷ 1815, μετὰ τὰς ἐν Φοντενεβλιῷ διαπραγματεύσεις, εἶπε τῷ δουκὶ τῆς Ταρέντης, ἐνδείξαντος τῶς αὐτῷ εὐγενεστάτην ἀποσίωσιν· «Ἄν εἶμαι πλέον ἀρκετὰ πλούσιος ἵν' ἀμείψω τὰς ἐκδομαύσεις σου» καὶ ἐνεχείρισε τῷ στρατηγῷ, ὡς ἐνθύμιον καὶ τεκμηρίον ὑπολήψεως, ἣν εἶχεν ἐν Αἰγύπτῳ σπάθην.

Ἄν θέλω οὕτε γνώμην τινὰ νὰ προσβάλω οὕτε εὐαισθησίαν νὰ ἐγγίσω, οὕτε τύψιν τινὰ νὰ διεγείρω· ἀλλ' ὅμως, ὑποκειμένου λόγου περὶ ἐνώσεως τῆς οἰκονομίας μετὰ τῆς γενναιότητος, πῶς δύναμαι, μὴ γενόμενος ἄλλιπής, νὰ παραλείψω λαμπρότατον παράδειγμα τῆς συνενώσεως ταύτης, τὸ μόνον ὅπερ εὐρίσκω ἐν τῶς χρονικῆς ἡμῶν. Εἶδομέν ποτε ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Γαλλίας βασιλεῖα, ὅστις καὶ ὡς ἰδιώτης ἦτο ἐκ τῶν ἐν Εὐρώπῃ πλουσιωτάτων· ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀτομικὴν δαπάνην εἶχε κατ' ἔτος φράγκα δεκακισχίλια, π. ἔ. ποσόν, ὅπερ σύγχρονος αὐτῷ δημοσιογράφος, ἢ τις τῶν φυσικῶν αὐτοῦ δικαστῶν, ἴσως δὲ καὶ κατηγορῶν, ἔθυσίαζεν ἐν τῶς παιγνίαις ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἑσπέρᾳ. Τοῦ ἡγεμόνος τούτου ἡ χεὶρ, πολλῶν κάλλιον τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐκλείετο ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς δαπάναις, ἠνοίγετο ἐν ταῖς δημοσίαις. Ἐνῶ δὲ ζηλωταὶ λιβελλογράφοι, τότε μὲν ἔχοντες ἀνεξάντητον στωμιλίαν, νῦν δ' ἀφασίαν καὶ σύγχυσιν πάσχοντες, κατεσκευάζοντο αὐτοῦ, διεγείροντες τὸν εὐπιστὸν ὄχλον, ἐκεῖνος ἐπροστάτευε τῶν τεχνῶν, καθωρῶζε τὰ μουσεῖα καὶ ἐπετεύαζε τὰ μνημεῖα, εὐαισθητῶς ἅμα καὶ μεγαλοπρεπῶς καὶ τέλος ἡλάττου κατὰ τριάκοντα καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμύρια τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, ἅπερ ἡ Γαλλία ἐδέξατο καρποθεῖσα αὐτῶν.

Ἀλλὰ καθὼς εὐκόλως συνδέονται ἡ γενναιότης μετὰ τῆς οἰκονομίας, οὕτω καὶ ἡ τῆς σπατάλης καὶ ἀρπαγῆς ἔνωσις εἶναι λίαν συνήθης. Αἱ τὴν φύσιν

έναντιωτάτην ἔχουσι κακίαι αὐταὶ προσκἀλοῦνται ἀμοιβαίως, κατὰ τὸν Σαλλούστιον (*) Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἀπὸ πάσης χειρὸς ἐκβιάζοντες χρήματα καὶ ἐξ ἴσου αὐτὰ δαπανῶντες. Μεταξὺ δὲ σπατάλης καὶ ἀπληστίας ἐν μόνον βῆμα μετολαθεῖ. Πρὸς θεραπείαν τῶν ἀδιακόπως αὐξουσῶν ἀναγκῶν, ἀνάγκη νὰ μετέρχηται τις μέσα ἥμιστα λεπτολόγη καὶ ἀθιμίτα κέρδη νὰ πορίζεται. Ἐν γένει δὲ οὐδὲν ἐπιφοβώτερον ἢ ἡ ἀβρότης τῶν ἐχόντων πολυδαπάνους ὄρους καὶ ἐν ἀταξίᾳ διατελοῦντα τὰ τοῦ οἴκου πράγματα. Διὰ τοῦτο πάντοτε δυσκόλως ἐνόησα τὴν τῶν ἐκλεκτῶν ἀσυνείαν καὶ πῶρσιν, οἵτινες ἐκλέγουσιν ἐντολοδόχον μυρία ἔχοντα χρέη χρηματικά καὶ ἐμπιστεύονται τὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ δημοσίου πλοῦτου εἰς οἰκογενειάρχην, ἀδυνατοῦντα νὰ καταλίπη τῶς τέκνοις αὐτοῦ κληρονομίαν.

Ἐν τούτοις ἡ πείρα ἀποδεικνύει ὅτι πολλάκις εἶναι ἀργυρώνητος ἡ ἀσωτεία. Ἄν ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν, διεκύβευσαν τὴν ἑαυτῶν τιμὴν ἐν ἀτίμοις ὑπολογισμοῖς, μεγάλα προξενήσαντες δημόσια σκάνδαλα, θέλωμεν ἰδεῖν ὅτι πάντες σχεδὸν εἶχον ἀποβάλλει πᾶσαν οἰκονομίαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ περικλεῆς Βάκων, πρὶν ἢ πράξῃ τὰς παρανομίας ἐκεῖνας, αἵτινες ἡμαυρώσαν τὴν δόξαν αὐτοῦ καὶ ἀνθ' ὧν, τῇ ἀποφάσει τοῦ κοινοβουλίου, κατεδικάσθη ν' ἀποτίσῃ πρόστιμον ἴσον δυσὶν ἑκατομμυρίοις, ἐφυλακίσθη, νέος ὢν, διὰ χρέος τριακοσίων λιρῶν στερλινῶν(**).

Ἡ οἰκονομία ἀντικειμένη πρὸς πάσας ταύτας τὰς κακίας, εἶναι εὐθύτητος καὶ ἀφιλοκερδείας ἐχέγγυον. Οἱ αὐτάρχεις καὶ ἐλαχίστας ἔχοντες ἀνάγκας, εὐκόλως δύνανται νὰ μένωσιν ἀδιάφθοροι. Οὗτ' ἀγώνιον, οὔτε θυσιῶν ἔχουσι ἀνάγκην, οὔτε τινὸς ἀντιποιοῦνται ὀδύης. Λέγεται ὅτι ὁ Μίλων, προτροπέουσης τῆς γυναικὸς νὰ ἔχη ἦττον αὐστηρὰς ἀρχὰς, χάριν τῆς ἰδίας αὐτοῦ τύχης, ἀπεκρίνατο αὐτῇ. «Σὺ μὲν θέλεις νὰ ἔχῃς ὑπέρβητας, ἐγὼ δὲ νὰ ζήσω καὶ ν' ἀποθάνω ὡς τίμιος ἄνθρωπος». Ὁ φίλος αὐτοῦ Μάλθερος δὲν ἐφάνη ὀλιγώτερον ἀπρόσιτος πρὸς τὰς θωπιείας τῆς εὐνοίας καὶ δυνάμεως. Ὅτε Κάρολος ὁ Β', θέλων νὰ ὑποστηρίχθῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ κοινοβουλίᾳ, ἐπεμψεν αὐτῷ τὸν θησαυροφύλακα λόρδον Δάνδου, ἵνα προσε-

νέγκῃ αὐτῷ θέσιν καὶ δωρεὰν χιλίων λιρῶν στερλινῶν, ὁ Μάλθερος οὐδέτερον ἐδέξατο καὶ προσέταξε νὰ παράτεθῃ τὸ λιτὸν αὐτοῦ γέφυμα ἐνώπιον τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς αἰλῆς, ὅς καὶ ἐνόησε τὴν ἀποκρίσιν ταύτην (**).

Τὰ χρήματα εἶναι πληθὺς πραγμάτων ἀνευ ἀξίας καὶ ὠφελείας πραγματικῆς· ἀλλ' ὅμως εἶναι συγχρόνως καὶ σημεῖα παραστατικά πολυτίμου τινὸς πράγματος, ἥτοι τῆς ἀνεξαρτησίας. Κατὰ τοῦτο εἶναι ἀξία ἐμβριθεστάτης προσοχῆς, μεγάλην κεκτημένη σπουδαιότητα ἐν τοῖς ὄμμασι τοῦ σοφοῦ. Ὁ Swift εἶπε τὸν συνετὸν λόγον «πρέπει νὰ ἔχωμεν τὰ χρήματα ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ οὐχὶ ἐν τῇ καρδίᾳ».

Ἡ οἰκονομία, ἡ μετρία αὕτη, ἀφανῆς καὶ, τρόπον τινὰ, ἀγοραία ἀρετὴ, ὡς ἐχέγγυον ἀνεξαρτησίας αἴφνης ἐξευγενίζεται, ὑψομένη εἰς τὸν βαθμὸν τῶν μᾶλλον θεαρέτων ἀρετῶν. Τῇ αἰγίδι αὐτῆς περισκεπεί τὸν τίμιον ἄνθρωπον, ἀναδεικνύουσα αὐτὸν ἄτρωτον ἐν μέσῳ τῆς σάλῳ τῶν ἐπαναστάσεων, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῆς ἰσχύος, τῶν πειρασμῶν τῆς τύχης καὶ παντὸς ὅ,τι διεγείρει τὴν ἐπὶ γῆς φιλοκτημοσύνην καὶ κενοδοξίαν. Ἡ οἰκονομία διακρίνει δι' ἐνδοξοῦ προνομίου τοὺς ἀκεραίους ὑπουργοὺς, συνοδούουσα αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ μέχρι τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, χωρὶς ἢ πνοῆ τῆς συκοφαντίας νὰ προσφύσῃ τὸ ὄνομα αὐτῶν. Τέλος ἡ οἰκονομία τιμᾷ τὸν ἐν ἐξορίᾳ βασιλικὸν οἶκον καὶ τοῦ πεπτωκότος μεγαλείου διατηρεῖ πῆν ἀτομικὴν ἀξιοπρέπειαν.

Ἐνώπιον τούτων τῶν σκέψεων, ἀνάγκη νὰ ἐξαφανίζηται πᾶν αἰσθημα ἀτόπου αἰδοῦς. Εἶναι ἄξιον νὰ θύωμεν τῇ οἰκονομίᾳ, μηδὲν ἔφυθρῶντες ἐπὶ ταύτῃ ἡμῶν τῇ λατρείᾳ. Ὅστις, περιστάσεως τυχούσης, δὲν δύναται νὰ περιφρονήσῃ τὰ ἀηδῆ σκώματα, οὗτος εἶναι ἀνάξιος τοῦ διευθύνειν τὰ δημόσια πράγματα καὶ τοῦ διοικεῖν τὸν ἴδιον οἶκον(**).

Γογγύζομεν κατὰ τῆς ὑπερφηφείας τῶν ἄλλων, διότι οὐδὲ ἡμεῖς εἴμεθα πάντῃ ὑπερφηφείας ἀμέτοχοι.

(*) Παρατηρητέον δὲ τὸ περιέργον τόδε, ὅτι ὁ Μάρθελος, ὡς βουλευτὴς κωμοπόλεως, ἔλαβε, πιθανῶς τελευταῖος, μισθὸν παρὰ τῶν ἐντολέων αὐτοῦ. Ὁ μισθὸς δ' οὗτος τοῦ ἐν τῇ κοινοβουλίᾳ μέλους ἦν δύο καθ' ἑκάστην σελλίνα. Ὁρα Chambers Cyclopaedia, T. I, p. 313.

(**) Καλὸν νὰ παραθεῖσιν ἐνταῦθα οἱ κράτιστοι λόγοι ἀρχαίου τινὸς πολιτικοῦ ἀνδρός. Quid de te alii loquantur, ipsi videant; sed loquentur tamen. Somnium Scipionis.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΑΓΓΛΟΥ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΥ

ΕΝ ΑΦΓΑΝΙΑ.

(Συνέχεια καὶ τέλος· ἴδε ἀριθ. 50).

Τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ στρατοῦ τῆς Καβούλ. Καὶ οὗτος μὲν ἀπετέλει τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς· ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι εἶχον ἐπίσης καὶ φρουρὰς εἰς δύο ἐτέρας πόλεις τοῦ Ἀφγανιστάν, τὴν Κανδαχέρην καὶ τὴν Γιζνῆ. Ἡ φρουρὰ τῆς πρώτης, ἡ μᾶλλον ἀπομεικρωσμένη, παρέμεινεν ἐν τῇ θέσει αὐτῆς, ἡ δὲ τῆς Γιζνῆ ὑπέστη σχεδὸν τὴν αὐτὴν τύχην. ἦν καὶ ὁ στρατὸς τῆς Καβούλ. Αὕτη ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ πρὸς βοήθειαν τοῦ στρατηγοῦ Ἐλφινιστων· ἀλλὰ περικυκλωθεῖσα καὶ στερουμένη τροφῶν ἠναγκάσθη νὰ φροντίσῃ μόνον περὶ τῆς ἑαυτῆς σωτηρίας. Αἱ περὶ τούτων λεπτομέρειαι δὲν ἀπαντῶσι ποσῶς ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ κ. Ἐϋρε, τὰς δ' ἐπομένους ἀρμόμειθα εἰς ἄλλης ἀρρηγήσεως, δημοσιευθείσης ὑπὸ τινος τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ λοχαγοῦ Κράουφορντ.

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δεκεμβρίου οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ κιπαῖοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκκενώσωσι τὴν πόλιν καὶ περιγαρκακωθῶσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Καὶ ἐνταῦθα δὲ, ὡς καὶ ἐν Καβούλ, ὁ χειμὼν ἦτο ὀρμητικὸς· ἐν μιᾷ νυκτὶ κατέπιπτε χιὼν δύο ποδῶν πάχους, καὶ τὸ θερμομέτρον εἰδείκνυεν ἐνίοτε 12 ἕως 14 βαθμοὺς ὑπὸ τὸ 0. Οἱ κιπαῖοι ἀμέσως κατέστησαν ἄχρηστοι, διότι αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτῶν ἠλκώθησαν ἐκ τοῦ ψύχους. Οὐδὲν ἦττον ἡ φρουρὰ ἀντέστη ἐπὶ τρεῖς μῆνας, ὅτε μὴ ἐλιπίουσα βοήθειαν, μηδὲ τροφὰς ἔχουσα, ὡς καὶ ὕδωρ καὶ ξύλα ἐσυνθηκολόγησεν.

Ὁ διοικὼν αὐτὴν συνταγματάρχης Πάλμερ ὑπέγραψε συνθήκην, καθ' ἣν αὐτὸς καὶ οἱ ἄνδρες αὐτοῦ μετὰ τῶν ὀπλων καὶ τῶν ἀποσκευῶν αὐτῶν ἐμελλον νὰ ὀδηγηθῶσιν ἀσφαλῶς μέχρι Πασσαβούρ. Γῆθ μαρτίου ἐξεκένωσαν οἱ Ἄγγλοι τὴν ἀκρόπολιν καὶ κατώκησαν εἰς πολλὰς τῆς πόλεως συνοικίας. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης προσεβλήθησαν εἰς ἀπροόπτου, διωκόμενοι δ' ἀπὸ τμήματος εἰς τμήμα καὶ ἀκολουθῶντες ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν, οἱ δ' ἐπιζήσαντες συσσωρευθῆσαν πάντες εἰς δύο οἰκίας κατεχομένης ὑπὸ τοῦ συνταγματάρχου Πάλμερ καὶ τοῦ ἐπιτελείου αὐτοῦ. Ἐπὶ δύο ἡμέρας ὁ στενὸς οὗτος χώρος παρέστῃτην οἰκτρότατον θάλαμ. Ἡ πείνα καὶ ἡ δίψα ἐλυμαίνοντο τοὺς πολιορκουμένους, οἵτινες διημισηθήτην τὴν κατοχὴν τοῦ τυχεύοντος πάγου, ἵνα σβίσωσι τὴν δίψαν αὐτῶν Ἐπὶ τέλους παρεσκευάσθησαν εἰς θάνατον. «Αἱ σημαῖαι, λέγει ὁ λοχαγὸς Κράουφορντ, ἐκάρησαν, ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἔλαβον τὸ ὠρολόγιόν μου καὶ ὅσα χρήματα εἶχον καὶ

ἔρριψα αὐτὰ ἐντὸς τᾶφρου· ἔκαυσα ἐπίσης τὴν μικρὰν τῆς ταλαιπώρου συζύγου μου εἰκόνα, ἐνέβουσα ἐν τυφείῳ μετὰ τῆς χρυσῆς στεφάνης αὐτῆς, ἀπόφασιν ἔχων, πρὶν ἢ ἀποθάνω, νὰ δώσω ὅπως καταπέθῃ αὐτὸ εἰς Γκαζή. Αἱ ὄραι τὰς ὥρας διεδέχοντο, καὶ ἡμεῖς ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀνεμένομεν τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐφόδου. Ἐβλέπομεν τοὺς ἐχθροὺς πανταγῶθεν περικυκλῶντας τῆς ἡμετέρας οἰκίας. Ἐσχημάτιζον μακρόθεν μαύρους ὄγκους καὶ ἦσαν τοῦλάχιστον εἰκοσακισχίλιοι».

Φαίνεται ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ προέτειναν τοῖς Ἄγγλοις νὰ φεισθῶσιν αὐτῶν, ἐὰν ἐγκατέλειπον τοὺς κιπαῖους εἰς τὴν διακρίσιν τῶν Γκαζή. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἤρνηθησαν. Ἄλλ' οἱ κιπαῖοι νομίζοντες ἑαυτοὺς κατεστραμμένους συνετέφθησαν καὶ ἀπερᾶσαν ν' ἀνοίξωσι ξιφίρεις δίοδον. Οὕτω δὲ τὴν νύκτα ἀναχωρήσαντες ἐγένοντο ἄφαντοι ἐν τοῖς ἀγρῶς καὶ ἐν τῇ χιόνι, ἅπαντες μέχρι τοῦ τελευταίου ἐφρονεῦθησαν ἢ συνελήθησαν. Τότε οἱ Ἄγγλοι παρεδόθησαν.

Ἐν πολυμῆνῳ αἰχμαλωσίᾳ μυρία καὶ σκληρὰ ὑπέστησαν δεινὰ Ὁ λοχαγὸς Κράουφορντ διηγῆται ὅτι κατεκλείοντο δέκα ἐν μικρῷ δωματίῳ, οὗτινος τὸ ἔδαφος κατεκάλυπτον ὅτε κατεκλίοντο. Ἴνα δὲ κινῶνται ὀλίγον, ἠναγκάζοντο νὰ περιπατῶσιν ἕκαστος ἐναλλὰξ κατὰ μῆκος καὶ πλάτος ἐν χώρῳ ἐξ βημάτων. Μὴ δυνάμενοι ν' ἀλλάξωσιν ὀδὸν κατελήθησαν ὑπὸ φθειρῶν, τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην ἐπὶ μίαν ὥραν τῆς πρώτης ἐνησχοῦντο νὰ καταδιώκωσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θύρα καὶ τὸ παράθυρον τοῦ δωματίου αὐτῶν ἦσαν διαρκῶς κλειστὰ, μόλις ἐν τῇ πνιγρῇ ἐκείνῃ ἀτμοσφαιρᾷ ἀνέπνεον. Ὁ συνταγματάρχης Πάλμερ ἐτέθη εἰς τὴν βράσανον, καὶ οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ ἠπειλήθησαν ὅτι θὰ πάθωσι τὸ αὐτὸ, ἐὰν μὴ παρεῖδον τὸν θησαυρὸν, ὃν κατηγόρουσαν αὐτῶν ὅτι εἶχον κεκρυμμένον. Εἶς ἐξ αὐτῶν ἀπέθανε καὶ οἱ σύντροφοι αὐτοῦ ἀνέγνωσαν τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν, νομίζοντες ἕκαστος ὅτι μετ' οὗ πολὺ θὰ παρακολουθήσωσιν αὐτόν. Οὕτως ἔζησαν μέχρι τοῦ τέλους ἰουνίου, ὅτε ἤχθησαν εἰς Καβούλ, ὅπου ὁ Μωχαμέτ Ἀχθάρ ἐδέξατο αὐτοὺς μετὰ πολλῆς φιλοπροσῆνης. Θὰ ἐπαινεύωμεν αὐτοὺς βραδύτερον· νῦν δὲ ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς αἰχμαλώτους τοῦ στρατοῦ τῆς Καβούλ, οἵτινες ἀπὸ τῆς δεκάτης ἰανουαρίου ἀπεχωρήθησαν τῶν συντρόφων αὐτῶν, ἡ δὲ αἰχμαλωσία ἐσωσεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ θανάτου.

Ἀχθέντες εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σινδάρ, εὑρον τὸν ταγματάρχην Πόττιγγερ καὶ τοὺς πρό τινων ἡμερῶν ὡς ὁμήρους παραδοθέντας ἀξιωματικούς. Μία τῶν κυριῶν εὑρεν ἐκεῖ τὸ τέκνον αὐτῆς, τὸ ὅπου ἐνὸς ἡμέρας ὡς ἀπολεσθὲν καὶ ὅπου εὑρέθη καθ' ὅδον. Οἱ

(*) Alieni appetens, sui profusus, λέγει περὶ τοῦ Κατιλίνα.

(**) Macaulay's miscellaneous Writings. Bacon.

ἀφγανὸι ἀρχηγοὶ ὑπεδέξαντο αὐτοὺς πολλὴ εὐγενεῖς, παραχωρήσαντες τρεῖς καλύβας, ἐν αἷς εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκλέξωσι μεταξὺ τοῦ ψύχους καὶ τοῦ ἀνυποπόρου καπνοῦ. Κλίνην εἶχον τὸ ἔδαφος καὶ κάλυμμα τοὺς ἐπενδύτας αὐτῶν. Οὕτε κοχλιάριον οὕτε πειρόνιον ἔχοντες ἐνεκαρτέρησαν τρώγοντες ἐν τῷ λεκάνῃ καὶ ἐν κοινῷ τρυβλίῳ τοὺς δακτύλους ἐμβαπτόντες. Ἀλλὰ τί ἦσαν αἱ στερήσεις αὗται παραβαλλόμεναι πρὸς ὅσα δεῖνὰ ὑπέστησαν οἱ ἀτυχεῖς, οἱ ἐν τῷ ὄρει μαχόμενοι;

Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐβάδιζαν ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ στρατοῦ. Ἡ χιὼν, λέγει ὁ κ. Ἐϋρε, ἐγένετο ἐρυθρὰ ἐκ τοῦ αἵματος εἰς ἀπόστασιν πολλῶν μιλίων πανταχοῦ ἐν τῇ διαβάσει αὐτῶν εὗρισκον ἐπιθανατίους, κατατετριμένους διὰ μαχαιρῶν, καὶ ἀνεγνώριζον τοὺς νεκροὺς τῶν φίλων αὐτῶν ἀνεῦρον δὲ μεταξὺ τῶν ἄλλων τὸ σῶμα χειρουργοῦ, ὅστις τὴν προτεραίαν διέταξε καὶ ἀπεκόπη διὰ μαχαιριῶν ἢ μίαν τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Τραυματῆται, κατακείμενοι ἀνά τὴν ὁδὸν, ἀνωφελῶς ἐβαλλον κραυγὰς ἰκεσίας, ὀρῶντες αὐτοὺς διαβαίνοντας.

Τῇ 14 ἰανουαρίου τὰ μετάνυκτα ἀφίκοντο εἰς φρούριον, ὅπου ἐδόθη αὐτοῖς τροφή, συνισταμένη εἰς τεμάχια κρέατος ἡμισφαιρίου καὶ ἀζύμου ἄρτου· ἀλλ' ὅμως—καὶ ἐνταῦθα ἀναγνωρίζομεν τοὺς Ἄγγλους καὶ τὰς Ἀγγλίδας—οἱ ὑπηρετοὶ αὐτῶν κατώρθωσαν νὰ παρασκευάσωσιν αὐτοῖς τέτον ἀληθῆς δι' ἀπαντας δῶρον· τὸ τέτον ὑπῆρξεν ἀληθῆς παρηγορία. Ἐνθυμούμεθα ὅτι, ὅτε πρὸ τινος χρόνου ἡ μαρκησία Βάτερφορντ ἐβρίβθη ἐκ τῆς ἀμάξης αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἀφρικανῶν ἵππων καὶ ἔμεινεν ἐπὶ πολλὴ ἀνάσθητος, αἱ πρῶται λέξεις, ἃς ἀπήγγειλε συνελθοῦσα ἦσαν *a cup of tea* (ἓνα κύπελλον τείου). Τὸ τέτον εἶναι μετὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν ἡ πρώτη καὶ τελευταία λέξις τῆς Ἀγγλίδος.

Τῇ 15 ἰανουαρίου οἱ αἰχμαλῶται εἶχον νὰ διαβῶσι χεῖμαρρον ἀρκούντως ὀρηκτικόν. Αἱ γυναῖκες ἵππευσαν ἐπὶ τοὺς ἵππους τῶν Ἀφγανῶν ὅπισθεν αὐτῶν· διότι ὁ σιρδάρ εἰδείκνυε πρὸς αὐτὰς μεγίστην φιλοφροσύνην. Πολλοὶ ἄνδρες καὶ πολλοὶ ἵπποι παρασυρθέντες ὑπὸ τοῦ χεῖμαρρον ἐπνίγησαν· ἀγέλαι δὲ πειναλῶν κυνῶν, οἵτινες ἀπὸ τινῶν ἡμερῶν παρηκροῦθον τὸν μικρὸν στρατὸν, μὴ δυνάμενοι νὰ διαβῶσι παρέμειναν ἐπὶ τῆς ἐτέρας τοῦ χεῖμαρρον ὁδοῦ. Καθ' ὅσον δὲ διέβαινον οἱ αἰχμαλῶται διὰ τῶν ἐπὶ τοῦ ὄρους δισσαρμένον χωριῶν, ἤκουον ἐκσπενδονίζομένας κατ' αὐτῶν ἀρὰς καὶ πολλάκις ἐλιθοβολοῦντο.

Ὁ σιρδάρ ταχέως μαθὼν ὅτι ὁ στρατηγὸς Σάλ ἤρνετο νὰ παραδώσῃ τὴν Ζελλαλαβὰδ παρὰ τὰς τοῦ στρατηγοῦ Ἐλρινστον διαταγὰς, ἐγένετο ἐκτὸς ἑαυ-

τοῦ, εἰ καὶ ὁ ταγματάρχης Πόττιγγερ προσεπάθει νὰ πείσῃ αὐτὸν, ὅτι εἰς αἰχμαλωτος, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦναι ἡ θέσις αὐτοῦ, οὐδεμίαν εἶχεν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ὑποδεστέρων ἀρχῶν.

Οἱ αἰχμαλῶται ἐν τούτοις ἤρχιζον διοργανίζοντες τὰ τοῦ οἰκιακοῦ βίου αὐτῶν. Ἀνεπαισθήτως συνείθιζον εἰς τὰς στερήσεις τῆς θέσεως αὐτῶν. Ὑπέφερον ἰδίᾳ ἐκ τῶν διαφόρων ζωῦριον, ὧν δὲν ἠδύναντο ν' ἀπαλλαγῶσιν. Ἐπρεπε νὰ ἴδῃ τις τὸν τρόμον, ὅπου καταλήφθησαν, ὅτε τὸ πρῶτον εὔρον. . . φθεῖρα. Μετ' ὀλίγον κατώρθωσαν ν' ἀπαλλάξωσι τοὺς Ἀφγανούς τῆς φροντίδος τοῦ νὰ κατασκευάζωσι τὰ φαγητὰ αὐτῶν, ἀναθέσαντες μετ' εὐχαριστήσεως τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τοὺς ἰνδοὺς αὐτῶν ὑπηρετάς. Ἄλλως δὲ, οἱ Ἀφγανοὶ ἐφαίνοντο αὐτοῖς λίαν ἐσέρεστοι συνοδοιπόροι, πρῶτοι εἰς συνδιαλέξιν καὶ εἰς ἀστέισμῶν, καὶ πεποικισμένοι, ὡς φαίνεται, διὰ τὸν τρόπον ἐλευθερίων καὶ εὐτραπέλων, ὅπως ἀντιθέτων πρὸς τὸ δουλικὸν τῶν ἰνδῶν εὐγενῶν ἦθος. Ὁ Μωχαμέτ Ἀκδάρ, ἀφ' οὗτου οἱ αἰχμαλῶται ἦσαν ἐντελῶς εἰς τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, περιποιεῖτο αὐτοὺς πολὺ. Τότις ἀξιωματικοὶς ἐπέτρεψαν νὰ φέρωσι τὰ ξίφη αὐτῶν. Ἡμέραν δὲ τινὰ μαθὼν ὅτι εἶχον ἀνάγκην χρημάτων ἔδωκεν αὐτοῖς χιλίας ρουπίας. Ἐπέτρεψε μάλιστα νὰ συγκινηθῶσι μετὰ τῆς Ζελλαλαβὰδ. Μία δὲ τῶν εὐτυχιστέων αὐτῶν ἡμερῶν ἦν ἐκεῖνη, καθ' ἣν ἔλαβον ἐκ τῆς πόλεως ταύτης φακέλλον ἐπιστολῶν καὶ ἐφημερίδων, ὡς καὶ ἐνδύματα καὶ θήνια, ἅτινα οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς ἀπέστειλαν αὐτοῖς γενναίως φερόμενοι. Οἱ φίλοι αὐτῶν εἶχον ἐπινοήσαι λίαν εὐφυῆ τρόπον, ἵνα κρύφα συγκινηθῶσι μετ' αὐτῶν. Ἔθετον εἰς τὰς ἐφημερίδας σημεῖα ἐπὶ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου καὶ οὕτως ἀπετέλουσαν λέξεις, ἃς δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνακαλύψωσιν οἱ μὴ γνωρίζοντες τὸ μυστικόν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἔμαθον οἱ αἰχμαλῶται ὅτι ἤρχοντο ἐπικουρίαι ἐξ Ἰνδικῆς, καὶ τότε πρῶτον ἔμαθον ὅτι μόνον ὁ ἰατρὸς Βράϊδων ἐφθασεν εἰς Ζελλαλαβὰδ. Ἐμαθον δὲ ταυτοχρόνως διὰ τῶν Ἀφγανῶν, ὅτι ὁ σάχ Σουδζᾶ ἐφρονεῖτο ἐν Καβούλ, πυροβοληθεὶς ὑπὸ τινος τῶν περὶ αὐτόν.

Οὕτως ἐξήσαν οἱ αἰχμαλῶται ἐπὶ δύο μῆνας. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν σκληρῶν τούτων δοκιμασιῶν ἐτήρουν αὐστηρῶς τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν ἔθιμα. Κυριακὴν τινὰ ἐδόθη αὐτοῖς καιρὸς εἰκοσιτεσσάρων ὡρῶν πρὸς ἀνάπαυσιν· τοῦτο τοῖς ἐπροξήνησε μεγάλην χαρὰν. «Τὸν χρόνον πρῶτον, λέγει ὁ κ. Ἐϋρε, κατηναλώσαμεν οὐχὶ μόνον πρὸς ὀλίγην ἀνάπαυσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς πλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν ἡμῶν καθηκόντων· τοῦτο

δ' ἦτο ἡμῖν, ἐν αἷς διετελοῦμεν περιστάσει, πλέον ἢ συνήθης παρηγορία».

Ἐν τούτοις οἱ Ἀφγανοὶ ἤρχιζον ληστεύοντες αὐτούς. Οὕτως ἡμέραν τινὰ εἰς ἕκ τῶν ἀρχηγῶν ἤρπασε καπιμῖρια τῆς κ. Μάκ Νάγτεν ἀξίας 125.000 φράγκων, ὡς καὶ πολυτίμους λίθους ἀξίας 250.000.

Κατὰ τοὺς δύο τούτους μῆνας τέσσαρες ἐκ τῶν αἰχμαλώτων γυναικῶν ἔτεκον. Αἱ γυναῖκες ὑπέμενον μετὰ θαυμαστοῦ θάρρους τοὺς κόπους. Ὁ στρατηγὸς Ἐλρινστον ὑπῆρξεν ἥττον εὐτυχῆς. Μόλις ὑπελείπετο αὐτῷ ἰκανὴ δύναμις ὅπως ἀντέγῃ, καὶ ὅμως ἐν τῷ μέσῳ θανατηφόρων δεινῶν ἠναγκάζετο ἐπὶ ὅλας ἡμέρας νὰ ποιῇ ἐριππος βιαίας πορείας. Οὗτος τῇ 23 ἀπριλίου ἐτελεύτησε. Ὁ σιρδάρ ἐφάνη λυπηθεὶς διὰ τὸ θλιβερὸν τοῦτο τέλος, καὶ ἐπέτρεψε νὰ μετανεχθῆ ὁ νεκρὸς τοῦ ἀτυχοῦς στρατηγοῦ εἰς Ζελλαλαβὰδ. Καὶ ἀληθῶς, ἐγκλισθεὶς ὁ νεκρὸς ἐντὸς φερέτρου, ἀπεστάλη ὑπὸ τὴν φρουρῆσιν εὐρωπαϊοῦ στρατιώτου, μετρημισμένου εἰς Ἀφγανόν· ἀλλ' Ἀφγανοὶ τινες συναντήσαντες τὴν πενιχρὰν ταύτην συνοδίαν συνέτριψαν τὸ φέρετρον καὶ ἐλιθοβόλησαν τὸν νεκρόν. Μετ' ἀναγκαστικῆς ἔμαθεν ὁ σιρδάρ τὴν βεβήλωσιν ταύτην καὶ διέταξε νὰ παραλάβωσιν τὸ σῶμα ἐκ νέου καὶ διευθύνωσιν ὑπὸ νέαν φρουρὰν εἰς Ζελλαλαβὰδ. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ὁ ταγματάρχης Πόττιγγερ εἶπε τῷ Μωχαμέτ Ἀκδάρ ὅτι, εἰν ἡ συνήκη ἐτελεῖτο πιστῶς, οἱ Ἄγγλοι ἤθελον ἐξέλθει ἐκ τοῦ Ἀφγανιστάν, ἀπόφασιν ἔχοντες νὰ μὴ ἐπανέλθωσι πλέον.— «Ἄλληθινά; ἀπεκρίθη ὁ σιρδάρ, τότε ὑπῆρξαμωρότατος».

Ἄλλην τινὰ ἡμέραν συνήντησαν αὐτὸν οἱ Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ κατὰ τὴν πορείαν αὐτῶν, καθήμενον εἰς τὴν ἄκραν τῆς ὁδοῦ. «Ἐφαίνετο ἀσθενῆς καὶ καταβεβλημένος, λέγει ὁ κ. Ἐϋρε· ἀλλ' ὅμως ἀντεχειρέτισεν ἡμᾶς εὐγενῶς καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατηφῆς καὶ ἀναποράσιτος ἐγένετο. Ὁ ἀποσταλεὶς κατὰ τῆς Ζελλαλαβὰδ στρατὸς ἀπεκρούσθη καὶ ἔλυσε τὴν πολιορκίαν. Ἡ λιποταξία καὶ ἡ ἀπέθεια ἐξηπλοῦτο ἐστημέραι παρὰ ταῖς ἄγριαις φυλαῖς, ἃς μόνον διὰ τῆς ἐπιτυχίας ἐγαλιναχόγει. Ὁ Μωχαμέτ Ἀκδάρ ἐφαίνετο αἰσθανόμενος ὅτι ἀπεμακρύνθη πολὺ καὶ φοβούμενος τὰς συνεπείας τῆς ἀπελπιστικῆς ἀποφάσεως, ἣν εἶχε λάθει, ἀλλ' ὅμως ὑπέκρυπτε τὴν ταραχὴν αὐτοῦ. Κατὰ τινὰ τῶν διαλέξεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους ἐπεδόθη αὐτῷ ἐπιστολή, ἐν ἣ ἐλέγετο ὅτι ἡ ἐν Λουδιάνῳ αἰχμαλωτος οἰκογένεια αὐτοῦ ἔμεινεν ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα ἀνευ τροφῆς κατὰ διαταγὴν τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἰνδικῆς. Οἱ παρόντες ἀξιωματικοὶ ἀνέκραζαν ὅτι

τοῦτο ἦτο ψεῦδος· ἀλλ' ὁ σιρδάρ καταστέλλον αὐτὸν ἀπήντησεν ὅτι ἤκιστα ἀνησυχεῖ περὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ καὶ ὅτι ὁ ὄλεθρος ἀπάντων τῶν συγγενῶν κατ' οὐδὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ, οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾖ. Ἄλλοτε πάλιν ἐφαίνετο καταβεβλημένος καὶ ἡρώτα μετὰ τινος ἀγωνίας τοὺς αἰχμαλώτους αὐτοῦ. Ἐθλίβετο, ἔλεγεν, ὅτι ἐνωρίτερον δὲν ἐγνώρισε τοὺς Ἄγγλους, διότι ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἐνεπορήθη τοιούτων πρὸς αὐτοὺς προλήψεων, αἵτινες ἐπέδρων καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον καὶ ὧν ἀνεγνώριζεν ἤδη τὸ ἀδικον.

Ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἀπὸ τῆς δολοφονίας τοῦ σάχ Σουδζᾶ ἀντίπαλοι μερίδες διημισηθήσαν τὴν ἀρχὴν. Ὁ σιρδάρ ἐπέστρεψεν εἰς Καβούλ, ἐνθα ἦν ἀναγκαῖα ἡ παρουσία αὐτοῦ. Τῷ κ. Ἐϋρε πρόετεινε νὰ μετασχη τῆς διοικήσεως τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ βοηθήσῃ αὐτὸν νὰ καταλάβῃ τὴν Καβούλ, ἀλλ' ὁ ἄγγλος ἀξιωματικὸς ἀπήντησεν ὅτι δὲν δύναται νὰ εἰσελθῇ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ξένης χώρας ἀνευ τῆς συναίνεσεως τῆς κυριάρχου αὐτοῦ. Καθ' ὅσον δ' ἐπληθύνοντο εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἤκουον τὸν κρότον τῶν τηλεβόλων, ἀγγελλόντα ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν ἀντιζήλων φυλῶν πάλιν παρετίετο. Ὁ σιρδάρ ἐστρατοπεδεύσε δύο μίλια μακρὰν τῆς Καβούλ κατὰ τὸ τέλος τοῦ μαῖου. Ἄγγλος ἀξιωματικὸς εὔρεν ἐκεῖ τὸ θυγάτριον αὐτοῦ, ὅπερ εἶχεν ἀπολείσει κατὰ τὴν ὑποχώρησιν. Ἐβίβαζεν αὐτὸ νὰ λέγῃ. «Ὁ πατήρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου εἶναι ἀπίστοι, ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι ἀληθῶς πιστή». Τὸ Βαλᾶ χισάρ κατεῖγετο τότε ὑπὸ τοῦ Φούττο Ἰούγγ, υἱοῦ τοῦ Ζεμὰν σάχ, ἀδελφοῦ τοῦ σάχ Σουδζᾶ. Οὗτος μετὰ μικρὸν ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τοῦ Μωχαμέτ Ἀκδάρ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρχηγῶν, πρὸς ἕκαστον τῶν ὁποίων παρεδωκε πύργον τινὰ τῆς ἀκροπόλεως, φυλάξας δι' ἑαυτὸν τὸ βασιλικὸν μέγαρον, ἐν ᾗ ἦσαν οἱ θησαυροί. Οὕτω δὲ αἱ ἀντίπαλοι φυλαὶ καὶ οἱ ἀρχηγοὶ ἔλαβον βῆκος τῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἡ διχόνοια ἦν ὑπὲρ ποτε σφοδρότερα.

Ὁ Μωχαμέτ Ἀκδάρ προσεπάθει νῦν διὰ παντὸς μέσου νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτῷ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ἀγγλων. Ὁ στρατηγὸς Πόλλοκ, ὅστις ἤρχετο ἄγων ἐπικουρίας, προὔτεινε αὐτῷ νὰ τῷ ἀποστείλῃ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ, ἣτις ἔμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῆς ἰνδικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ὁ σιρδάρ δὲν ἠθέλησεν ὅπως καὶ αὐτὴ μετὰ τῆς πλάνης καὶ ἀκροφαλοῦς αὐτοῦ βίου. Ἀσμένως δ' αὐτὸς οὗτος ὁ ἀπέδιδεν εἰς πάντας τοὺς αἰχμαλώτους τὴν ἐλευθερίαν, εἰν οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ δὲν ἠναντιοῦντο ἐπιμῶνας.

Ἐν Καβούλ εὔρον οἱ Ἄγγλοι τὴν σύζυγον ἀξιο-

ματικῷ, ἥτις ἀσπασαμένη τὸν μωαμεθανισμὸν σ' ὤκει μετ' Ἀφγανῶν τινας ἀρχηγούς. Φαίνεται ὅτι γυνὴ αὕτη ἀπὸ τῆς στιμῆς ἐκείνης ἐδείχθη ὁ ἀσπονδότερος ἄγχιρὸς τῶν ~~αἰχμαλώτων~~ ^{Μαχ-Νάγτεν} καὶ ἐν καὶ αὐτὴ κατόπιν ἀπελύθη ἐν δραστηριότητι.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου ἔβαν. Οἱ ποιεῖν, εἰς Καβούλ οἱ αἰχμαλῶτες. Ὁ σιρδάρ ὑπεδέξατο αὐτοὺς φιλοφρονέστατα. « Δὲν ἠδυνάμην νὰ φαντασθῶ, λέγει ὁ λοχαγὸς Κράουφροδ, ὅτι ὁ μέγας οὗτος νεανίας, ὁ τοσοῦτο ἀγαθὸν ἦθος καὶ καλοὺς τρόπους ἔχων, ὅστις ἐφαίνετο φροντίζων περὶ τῆς υγείας ἡμῶν μετὰ τοσαύτης ἀγαθότητος, ὑπῆρξεν ὁ φονεὺς τοῦ Μάχ-Νάγτεν καὶ ὁ πρωτοουργὸς τῆς σφαγῆς τοῦ στρατοῦ ἡμῶν. Ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς ὅτι θὰ φέρωνται ὡς πρὸς ἀξιωματικούς καὶ εὐπατρίδας. Ἡ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους συμπεριφορὰ τοῦ Μωχαμέτ Ἀκθάρ δὲν ἠλλοιώθη. Ἐδῶκεν αὐτοῖς πολλὴν ἐλευθερίαν, ἐπιγρύπτει μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἀνάγκας, καὶ ἐφαίνετο προσπαθῶν νὰ κάμῃ αὐτοὺς νὰ λησμονήσωσιν ὅσα ὑπέφερον.

Μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἠλπίσεν ὅτι ἠδύνατο νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τοὺς Ἀγγλους, ἴσως δὲ καὶ νὰ τύχῃ τῆς προστασίας αὐτῶν. Προσῆνεγκε τῷ στρατηγῷ Ἠολλὰκ, πάντοτε προελαύνοντι, τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν αἰχμαλώτων· ἀλλ' ὁ στρατηγὸς εἶχε λάβει νέας ὁδηγίας καὶ διαταγὴν νὰ μὴ δεχθῆ ὄρους. Ἀπελιπισθεὶς ὁ Μαχμέτ Ἀκθάρ ἐπανήλθεν εἰς τὰς ἐκδικητικὰς αὐτοῦ ἰδέας. Ἡ προτελευταία σημείωσις τοῦ ἡμερολογίου τοῦ κ. Ἐὺρε εἶναι τῆς 29 Ἰουλίου ἔχουσα ὡς ἑξῆς. « Ὁ Μωχαμέτ Ἀκθάρ ἐδήλωσε τῇ πρωτῇ ταύτῃ μετ' ἡθους ἀγρίας ἀποφάσεως ὅτι, εἰάν ὁ Ἠολλὰκ προχωρῆ, θὰ ἀγαγῆ πάντας ἡμᾶς εἰς Τουρκεστάν, ἐνθα θὰ προσφέρῃ ἡμᾶς ὡς δῶρον εἰς τοὺς διαφόρους ἀρχηγούς. Ἔστε βέβαιοι ὅτι θὰ ἐκτελέσῃ τὰς ἀπειλὰς αὐτοῦ, διότι δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ὃν δύναται εἰς νὰ ἐμπαῖξῃ ».

Πραγματικῶς οἱ αἰχμαλῶται ἤχθησαν εἰς ἀπόστασιν ἑκατὸν σχεδὸν μιλίων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἀλλὰ ὠροδοκῆσαντες τὸν ἀρχηγὸν τῆς συνοδείας αὐτῶν ἐπανήλθον μετ' αὐτοῦ εἰς Καβούλ. Τρεῖςκοῖδεκα γυναῖκες, δώδεκα παῖδια, εἷς καὶ τριάκοντα ἀξιωματικοὶ καὶ πενήκοντα τρεῖς στρατιῶται ἀνεκτίσαντο τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν μετὰ αἰχμαλωτίαν διακοσίων τριάκοντα καὶ μιᾶς ἡμερῶν. Οὕτως ἔληξεν ἡ σειρά τῶν περιπετειῶν, τῶν δεινοπαθημάτων καὶ τῶν συμφορῶν, αἵτινες, ὑφ' οἰοῦνδῆποτε τρόπον ἐξεταζόμεναι, ἀποτελοῦσιν ἐν τῶν συγκινητικωτέρων καὶ τραγικωτέρων ἐπεισοδίων τῆς συγκρούσεως ἱστορίας.

Γενόμενοι καὶ πάλιν οἱ Ἀγγλοὶ κύριοι τῆς χώρας ταύτης, ἥτις τοσοῦτο ὀλεθρῶς ὑπῆρξεν αὐτοῖς, ἐξετραπήσαν εἰς μεγάλας ὠμότητας καὶ εἰς αἰματηρὰς ἀγτεκδικήσεις. Οὕτω, στρατὸς ἐπορεύθη κατὰ τῆς Ἰτακλίφ, πόλεως ἐχούσης 15,000 κατοίκους ἐν Κοχιστάν, καὶ κυριεύσας αὐτὴν ἐξ ἐφόδου διήρπασε καὶ κατέκαυσε αὐτήν. Ἀγγλὸς ἀξιωματικὸς ἀφηγεῖται τὴν ἀγρίαν ταύτην πράξιν ὡς ἑξῆς. « Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἐξηκολούθει ἡ διαρπαγὴ. Πᾶν ὅ,τι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ληρθῆ κατακαίετο. Οἱ στρατιῶται, εὐρωπαϊκοὶ τε καὶ Ἰνδοί, ἔδειξαν λύσσαν, ἥτις εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον ὡς ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τῶν νεκρῶν τῶν συστρατιωτῶν αὐτῶν, ὅτους ἀνεύρον ἀνὰ τὰ ὄρη. Οὐδὲ ἐνός, ἐνόπλου ἢ ἀνόπλου, ἐφεύθησαν, οὐδεὶς ἤχημαλῶτίστη, πάντες κατεδιώχθησαν καὶ συνετρίβησαν ὡς ἐπιβλαβῆ ζωόφια· οὐδεὶς ἐσκέπτετο περὶ οἴκτου. Ἐξεδιχθήμεν καλῶς. Πανταχοῦ ὅπου εὗρισκον οἱ Ἰνδοὶ τὸν νεκρὸν Ἀφγανῶν ἐνήπτον πῦρ εἰς τὰ ἐνόμματα αὐτοῦ, ἵνα ἡ ἀρὰ πατρὸς κατακαέντος ἐπιπέσῃ ἐπὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ. Λέγεται μάλιστα ὅτι οἱ τραυματῆαι, οὓς συνελάμβανον ἔτι ζῶντας, ἐψήνοντο μέχρι θανάτου ».

Ἡ Καβούλ κατεστράφη οὕτως ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου, ἐκτὸς τῆς συνοικίας τῶν Κιουσιλθαχῆ ἢ Περσῶν, πρὸς οὓς οἱ Ἀγγλοὶ ἤθελον νὰ φανῶσιν ἐπιεικεῖς. Ἡ περιφρημοὶς ἀγορὰ, ἡ δόξα καὶ τὸ κόμημα τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ἡ κτισθεῖσα ἐπὶ Ἀουρῆγγ-Ζεθ, κατηρειπώθη καὶ κατεκάη. Ἦτο πολυτελεὲς οἰκοδόμημα πολλὰς ἀποτελοῦν στοὰς, μήκους 600 ποδῶν καὶ πλάτους 30, κεκοσμημένας διὰ τοιχογραφιῶν. Πάντες οἱ περιηγητῆαι ἀναφέρουσιν αὐτὴν ὡς θαυμασίον τι. Ἐκεῖ εἶχον ἐκτεθῆ τὰ ἀκρατωρικασθέντα λείψανα τοῦ Μάχ Νάγτεν. Δυσὴμέρα· διήρκετε τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς. Οὕτω δὲ ἡ πλουσιωτέρα καὶ ἀνθηροτέρα πόλις τοῦ μέρους τούτου τῆς Ἀσίας, ἥτις τὸ προηγούμενον ἔτος ἠρίθμει ἐξηκοντακισχιλίους κατοίκους, κατέστη σωρὸς ἐρείπιων. Οἱ Ἀγγλοὶ μόνως τῆς ἀκροπόλεως ἐφεύθησαν, παραδόντες αὐτὴν εἰς υἱόν τινα τοῦ σάχ Σουδῆα, παιδίον ἐκαδεκαετές. Τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων ἐξεκένωσαν τὴν πόλιν καταφυγόντες μετὰ τοῦ Μωχαμέτ Ἀκθάρ εἰς τὰ ὄρη. Ἡ Γενή, ἡ Ζελλλαλαβῆδ καὶ ἄπαται αἰεὶς τὰς παρόδους κείμεναι ὄχυραί θέσεις κατεστράφησαν.

Οὕτως ὁ ἀγγλικὸς στρατὸς ἀπεχώρησεν ἐκ τοῦ Ἀφγανιστάν, ὡς ποταμὸς μετὰ πλήμμυραν, οὐδὲν ἄλλο καταλιπὼν ἐπὶ τῆς διαβάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ τὴν ἐρήμωσιν, τὴν δῆωσιν καὶ τὸν θάνατον.